

LEMPÄÄLÄN JOULUKIRJA

1964

LEMPÄÄLÄN JOULUKIRJA

1964

Toimituskunta:

E. A. AALTI O

päätoimittaja

VILHO HIETANIEMI RIITTA REKOLA

Julkaisija:

LEMPÄÄLÄ-SEURA

AIKAMME PANKKI ON OSUUSKASSA

Sisältö

<i>Milka Tarna: Joulun sana</i>	3
<i>Erik Edner: Kuvaus Lempäälän pitäjistä vuodelta 1753</i>	4
<i>E. A. Aaltio: Lempäälän pappilan rakentaminen 1750-luvulla</i>	11
<i>O. J. Laurila: Rikalan kanava</i>	16
<i>E. A. Aaltio: Lempoisten kylän suurpalo 1836</i>	19
<i>Yrjö Sonkasalo: Pääsiäisubri Lempäälän Pyhällönvuorella</i>	29
<i>E. A. Aaltio: Lempäälän maakauppaliikkeen synty</i>	31
<i>Bertta Koskinen: Suurten nälkävuosien muistoja Lempäälästä</i>	41
<i>Elsa Haavisto: Joulun vietosta Lempäälässä viime vuosisadan lopulla</i>	43
<i>Yrjö Sonkasalo: Mäyhjärven kalasääksi</i>	45

Joulun sana

"Älkää peljätkö, sillä katso minä ilmoitan teille suuren ilon, joka on tuleva kaikelle kansalle: teille on tänä päivänä syntynyt Vapahtaja, joka on Kristus, Herra, Daavidin kaupungissa!"

Luuk. 2:10-11.

Joulun sanoma alkaa kehoituksella: "Älkää peljätkö!" Jokainen vakavasti elämänsä ottava käsittää, että monet pelot uhkaavat meitä. "Älä astu kynnyksenkään yli ilman Jumalaa ja Jumalan kanssa saat turvallisin mielin mennä valtamerienkin taakse."

Pelkoja on monenlaisia. Tunnumme pimeän pelon, joka kaikkia ei ole jättänyt miehuusikäänhään ehdittäessä. Omien ratkaisujen pelko pitää joitakin toimettomina ja arkoina. Raamattu puhuu paljon pelosta. Joku on laskenut, että kehoitus: älä pelkää, esiintyisi siellä ei vähemmän kuin 365 kertaa, siis yksi jokaiselle vuoden päivälle.

Kristinuskko on annettu ottamaan väärät pelot pois. Evankeliumin ensi sanat ovat: "Älkää peljätkö!" Kirkastusvuorella opetuslapset pelkäsivät. He lankesivat kasvoilleen ja peljästyivät kovin. Jeesus tuli heidän tykönsä, koski heihin ja sanoi: "Nouskaa, älkää peljätkö!" Pääsiäissanomaan kuului kehoitus: "Älkää te peljätkö!"

Evankeliumi on ilosanoma. Ilon saajan valtaa rakkaus Jumalaan ja lähimmäiseen. Raamattu todistaa: "Pelkoa ei rakkaudessa ole, vaan täydellinen rakkaus karkoittaa pelon, sillä pelossa on rangaistusta; ja joka pelkää, se ei ole päässyt täydelliseksi rakkaudessa." (1 Joh. 4:18). Ilon ja oikean robkeuden saa se, joka on päässyt Jumalan rakkauden kokemaan. Hänellä on Jeesus Kristus Vapahtajana synnin velan ja vallan poisottajana. "Rangaistus oli hänen päällensä, että meillä rauha olisi, ja hänen haavainsa kautta me olemme paratut." Tässä on joulun ilon lähde. Kuoleman pelkokin on voitettu, sillä Herra Jeesus on kukistanut sen.

Joulun ilo on suurta iloa. Vanha Testamentti vertaa sitä leikkuuajan ja sadonkorjuun iloihin. Ilo Jumalan edessä ja Jumalasta on tällaista. Silloin jäädyään elämään oikeassa pelossa. Herran pelko on alati silmäin edessä, lapsen pelko, ettemme Vapahtajamme mieltä missään loukkaaisi. "Sionin pelko on elämän aarre."

Miika Tarna

Erik Edner:

KUVAUS
LEMPÄÄLÄN
SEURAKUNNASTA
VUODELTA 1753



Erik Edner

1. Lempäälän pitäjää on ikimuistoisista ajoista sanottu Lempääläksi ja on sen nimi vielä tänään suomeksi Lempäälä. Pitäjä on luultavasti saanut nimensä täkäläisestä Lempainen-nimisestä kirkonkylästä. Mutta mistä Lempoisten kylä on saanut nimensä, siitä ei asukkailla täällä ole muuta tietoa, kuin että kylä muinaistarun mukaan on saanut nimensä suomalaisesta sanasta Lempo (lat. demon), koska paholainen on pakanuuden aikana paljon häirinnyt asukkaita niin sanotussa Lempoisten kylässä ja sillä on ollut olinpalkansa erillissä vuorenrotkossa, joka nyt kuuluu sanottuun kylään ja on siitä itään. Tässä vuorenrotkossa, jota vielä tänäänkin kutsutaan Hyssyn Kirkoksi, muutamat väittävät vielä näinäkin aikoina nähneensä kummituksen, joka on heitä joskus ahdistanut.

Että lappalaiset ovat aluksi asettuneet asumaan näille malle ja harjoittaneet täällä metsästystä ja kalastusta, erikoisesti Rikalan, Tolvilan, Taipaleen, Perälän ja Pyhällön järvissä, on pitäjän vanhinten asukkaiden yleinen kertomus ja sitäkin luotettavampi, kun näitä kyliä vieläkin kutsutaan Lapinloukoksi (ruotsiksi Lappars kant). Sittemmin ovat seudulle saapuneet suomalaiset vähitellen karkoittaneet lappalaiset. Kristinoppi luullaan tuodun tänne kuningas Erik XI:n aikana, koska mainittu kuningas vuonna 1249 (tahi, ku-

ten muutamat väittävät, vuonna 1229) lähetti lankonsa Birger Jarlin, Biälbon herran, Hämeenmaahan kukistamaan hämäläiset ja käännyttämään heidät pakanuudesta. Samalla kertaa uskotaan kristinoppi tännekin tuoduksi sitäkin suuremmalla syyllä, kun tämä pitäjä ei ole kuin kuusi penikulmaa Hämeenlinnasta. Sittemmin on, kuten tunnettua, kristinoppi täällä, niinkuin muuallakin valtakunnassa, vahingollisten paavillisten opinkappaleiden kautta muutettu sokeaksi paavilliseksi pimeydeksi, kunnes puhdas evankelisluterilainen oppi on jälleen tänne tuotu ikimuistettavan kuningas Kustaa I:n aikana, minkä jälkeen uusi Testamentti suomennettiin v. 1554.

2. Vanhan muinaistiedon ja vielä elävien vanhusten kertomusten mukaan ovat Lempäälän, Vesilahden, Pirkkalan ja Tyrvään asukkaat aluksi käyneet jumalanpalveluksissa Karkun emäkirkossa, jonka pitäisi olla vanhin mainituista pitäjänkirkkoista. Sitten kun asukkaat ovat vähitellen lisääntyneet, ovat he rakentaneet itselleen erikoisen kirkon puusta lähelle Aimalan kylää täällä Lempäälässä, minkä kirkon kulmakivet, perusvalli ja hautamerkit vielä ovat nähtävissä. Tähän aikaan ovat Lempäälä ja Vesilahti, kuten vanha kertomus on, olleet yksi Lempäälä-niminen pitäjä. Mutta kun Mustisten, Hakinmäen ja Menkalan kylien asukkaiden mielestä oli liian vaivalloista ja pitkä kirkkomatka soutaa Rikalan ja Toutosen järvien yli Aimalan kirkolle, ovat he houkutelleet erään vähämielisen miehen ja maankulkurin Hollolan pitäjistä polttamaan heidän kirkkonsa Aimalassa saadakseen siten itselleen erikoisen kirkon jonkun verran lähempänä. Tästä teosta on entisaikaan sepitetty vanha suomalainen runo, josta vanhimmat ovat voineet säilyttää muistissaan ainoastaan joitakin jäännöksiä, jotka kuuluvat seuraavasti:

Mies musta Mustisist
Harmaa Hakinmäest
Pitkä mekko Menkalast
Hullua houkutteli Hollolast
Käski miestä mieletöntä;
Polta Kircko Lembäläss
Että riutuis meidän riidat
Walkenis wetten wäet.

Enempää ei rahvas sanotusta runosta muista. Kuitenkin tietävät vanhimmat mainitun runon vielä kertovan, kuinka kirkkoa pelastamaan juosseet ihmiset olivat lyöneet jo tulen vallassa olleen kirkonoven rikki suurella kivellä ja pelastaneet kirkosta 4 kpl. puisia pyhäinkuvia, jotka he sitten olivat panneet kaksittain kahdelle hirsistä tekemälleen pienelle lautalle ja työntäneet ne vesille Aimalan rannasta lausuen, että uusi kirkko oli rakennettava siihen paikkaan, mihin nämä kuvat pysähtyisivät. Kun nämä kuvat siis oli pantu lautalle ja työnnetty rannasta järvelle, ovat Pyhän Pietarin ja Pyhän Paavalin

kuvat ajautuneet Vesilahdelle, siihen paikkaan, jossa heidän kirkkonsa nyt on, mutta Pyhä Magdalena ja Pyhä Birgitta ovat ensiksi pysähtyneet Maskunkallion luo Hauralassa ja ajelehtineet sitten siitä Telkän Taipaleeseen, jossa nykyään seisoo Lempäälän harmaakivistä rakennettu kirkko. Tästä kertoo jäänös ennenmainitusta runosta seuraavaa:

Sinne Kirkko tehtäne
Kuhunka Kuvat Kulkene
(ja myöhemmin sanotaan kivistä:)
Kilahti Kiwi Kariin (Hahkalan rannalla)
Maatui Maskun Kallioon (Hauralan rannalla)
Telkähti Telkän Taipaleeseen (missä kirkko nyt on).

Siitä ajasta lähtien ovat Vesilahden ja Lempäälän seurakunnat olleet kumpainenkin oma seurakuntansa ja niillä on kummallakin ollut omat pastorinsa, vaikka molemmat pitäjät vielä muodostavat yhden käärijäkunnan.

3. Milloin Lempäälän kirkko on perustettu, sitä ei voitane varmuudella sanoa, koska siitä ei Lempäälän kirkossa ole tallella mitään vanhoja käsikirjoituksia tai tiedonantoja. Koska kuitenkin tämä kirkko on perustettu samalla kertaa kuin Vesilahden kirkko ja Vesilahden kirkossa on vielä tallella Turun piispan Konradin kirjelmä Vesilahden seurakunnalle vuodelta 1461 vuotuisten juhlapäivien vietosta, jossa kirjelmässä muun muassa mainitaan, että Vesilahden kirkko on valmistunut vuonna 1422, niin voidaan tästä, kuten edellä on selvitetty, päätellä, että Lempäälänkin kirkko on samaan aikaan valmistunut ja mahdollisesti aikaisemminkin. Tämä voidaan päätellä siitä, että vanhojen tietojen mukaan on tunnettua, että Vesilahden asukkaat ovat aluksi alkaneet rakentaa kirkkoaan kivistä (josta vielä on jäljellä muutamia sortuneita muureja kirkkomaassa), mutta kirkon rakentaminen kivistä ei onnistunut eikä sillä ollut mitään menestystä, koska sen seinät, jotka pöivin rakennettiin, sortuivat öisin. Tämän vuoksi he lopuksi alkoivat rakentaa puusta kirkkoaan, joka valmistui 1422. Mutta sen sijaan ja kun Lempäälän kivi-kirkon rakentamisessa ei ollut mitään esteitä, niin voidaan varmuudella uskoa sen valmistuneen viimeistään 4 vuotta ennemmin eli 1418.

4. Kun Lempäälän seurakunnan alue ei ole laaja, vaan pieni ja tiuhaan asuttu ja kun kauimpana olevista kylistä ei ole matkaa kirkolle kuin korkeintaan yksi peninkulma, ei täällä tarvita kappelia, koska kaikki voivat maitse päästä kirkolle. Edelleen ja mitä tulee saarnapaikkoihin pitäjässä, niin nähdään Herra Tohtori ja Piispa Johan Gezeliuksen vuoden 1701 katselmuskirjan 6 §:stä, että korkea-arvoisa piispa on Alkkulan ja Ruuholan asukkaiden pyynnöstä määrännyt tiikäläisen papiston syksyisin ja keväisin kelirikon aikaan, kun asukkaat eivät voi päästä kirkolle, pitämään jumalanpalveluksia Alkkulan ja Ruuholan kylissä, mikä myös tapahtuu, kun he sitä vaativat.

5. Ensimmäinen kirkkoherra, joka voidaan löytää tämän kirkon vanhoista asiakirjoista, on

1. D:nus Olaus Crook, muutti Vanajaan 1572.
2. D:nus Jacobus Smogrodh, muutti täältä Poriin 1574.
3. D:nus Nikolaus Laurentii vuoteen 1582.
4. D:nus Andreas Petrii vuoteen 1609. On allekirjoittanut Formula Concordiaen vuonna 1593.
5. D:nus Nicolaus Erii vuoteen 1610.
6. D:nus Johannes Särki vuoteen 1623.
7. D:nus Jacobus Hiisi vuoteen 1626.
8. D:nus Michael Maexmontanus vuoteen 1650.
9. D:nus Martinus Lignipaeus vuoteen 1670.
10. D:nus Johannes Maexmontanus vuoteen 1696.
11. D:nus Gabriel Maexmontanus vuoteen 1711.
12. D:nus Maisteri, Pastori ja Kontrahtirovasti Henricus Justander vuoteen 1749.
13. D:nus, Maisteri Ericus Edner, alkaen vuodesta 1751.

Täällä olleita kappalaisia ei ole viety kirkon asiakirjoihin.

Formula Concordiaesta havaitaan, että

1. D:nus Nicolaus Erii on allekirjoittanut Formulan 1593.
Sen jälkeen ja niin pitkälle kuin vanhimmat ihmiset voivat muistaa, ovat seuraavat toimineet täällä kappalaisina:
 2. D:nus Thomas Liuhander.
 3. D:nus Michael Maexmontanus.
 4. D:nus Laurentius Alcenius.
 5. D:nus Michael Maexmontanus, joka on vielä elossa ja jonka poika Michael Maexmontanus on täällä kappalaisen apulaisena.

Armovuoden saarnaajia

1. D:nus, Maisteri Albertus Spencenius toimi armovuoden saarnaajana appivainajansa kirkkoherra Gabriel Maexmontanuksen jälkeen. Tuli sittemmin v. 1712 varakirkkoherraksi Korppoon seurakuntaan.

Papiston apulaisia

1. D:nus Laurentius Alcenius, sittemmin kappalainen.
2. D:nus Michael Maexmontanus, nykyinen kappalainen.
3. D:nus Simon Justander, elää vielä.

6. Tämän seurakunnan elinkeinoina ovat olleet vanhoina aikoina vähäinen peltoviljelys ja karjanhoito, mutta enimmäkseen kaskeaminen ja kalastus, jota ei ole harjoitettu yksinomaan kotijärvissä, vaan myös Ruoveden pitäjässä, jossa heidän kalastusvetensä ovat vanhimpina aikoina olleet. Heitä on

sittemmin muuttanut asumaan sinne ja he ovat asuttaneet Ruoveden pitäjän, missä vieläkin on Rikalan kylä, jonka ensimmäiset asukkaat ovat kotoisin tämän Lempäälän pitäjän Rikalan kylästä.

Nykyään ovat heidän elinkeinonsa varsinaisesti maanviljelys ja kaskeaminen, jota harjoitetaan vain melko vähäisessä määrin. Kalastusta harjoitetaan täällä vielä, mutta se ei viime aikoina ole palkinnut vaivoja ja kustannuksia. Pellavaa ei täällä viljellä muuta kuin hieman kotitarpeeksi ja senkin laatu on huono. Humalatarhujen perustamisista ovat vain sangen harvat harrastaneet. Petoeläinten metsästystä ei täällä enää lainkaan harjoiteta, vaikka karhut ja sudet tekevät kylläkin vahinkoa. Kun tässä pitäjässä on suuri puute niityistä ja laitumista, eivät asukkaat täällä voi harjoittaa erikoista karjakauppaa, joten vain harvat voivat myydä voita ja talia. Ainoa, mitä tämän pitäjän asukkaat voivat myydä, on vilja. He kuljettavat sitä talvisin Turkuun ja maan rautatehtaille. Myöskin voivat he myydä hieman karjaa ja hevosia Harjun eli Pispalan markkinoilla sekä hieman sianlihaa Narvan talvimarkkinoilla.

Valitettavaa on, että vaikka rahvaan elinkeinot täällä ovat vähäiset, niin heidän vaimonsa ja lapsensa eivät kuitenkaan ole tyytyväisiä vanhoihin sarkaisiin talonpoikaisiin pukimiin, vaan pitää heidän vaimojensa ja tyttäriensä välttämättä käydä puettuina hienokankaisiin röijyihin, satiinihameisiin ja nauhoihin sekä kallisarvoisiin silkikankain koristeltuihin röijyihin. He käyttävät vielä kalliita silkkinauhoja, kaksinkertaisia silkkeisiä kaulahuiveja, hienoja verkat- tai ainakin verkasarkaisia röijyjä ja hameita, minkä kautta viljasäästöt, jotka entisaikaan olivat rahvaalla tavallisia, nyt ovat hävinneet ja osa rahvaasta on aiheuttanut täten itselleen kruunun verorästejä.

7. Se luku, johon vuosittain syntyneiden ja kuolleitten määrät on tässä Lempäälän seurakunnassa nousset siitä lähtien, josta kirkonkirjat ovat tallella, siihen kunnes väestöluettelot alettiin pitää, on seuraava:

Vuosi	Synt.	Kuoll.	Vuosi	Synt.	Kuoll.	Vuosi	Synt.	Kuoll.	Vuosi	Synt.	Kuoll.	Vuosi	Synt.	Kuoll.
1672	43	—	1684	55	16	1697	25	679	1710	30	52	1723	57	33
1673	73	—	1685	52	42	1698	34	8	1711	43	29	1724	56	36
1674	64	49	1686	56	21	1699	51	20	1712	48	13	1725	52	37
1675	40	69	1687	49	37	1700	23	17	1713	33	28	1726	37	20
1676	34	30	1688	59	31	1701	34	32	1714	39	24	1727	57	21
1677	52	34	1689	61	12	1702	20	13	1715	41	25	1728	52	23
1678	42	21	1690	50	17	1703	32	12	1716	38	41	1729	57	33
1679	61	24	1691	44	22	1704	22	23	1717	25	46	1730	61	32
1680	54	13	1692	59	29	1705	25	36	1718	18	37	1731	56	33
1681	40	14	1693	64	35	1706	27	33	1719	37	29	1732	32	25
1682	61	16	1694	55	13	1707	34	41	1720	40	44	1733	60	23
1683	65	19	1695	53	35	1708	31	26	1721	51	22	1734	57	19
			1696	58	63	1709	18	41	1722	45	34	1735	52	33
												1736	65	43
												1737	51	61
												1738	42	84
												1739	82	28
												1740	50	128
												1741	53	36
												1742	50	42
												1743	50	67
												1744	58	24
												1745	56	32
												1746	75	19
												1747	49	39
												1748	50	28

8. Tässä seurakunnassa ei ole näinä aikoina sattunut mitään merkittäviä tapahtumia. Myöskään vanhemmat ihmiset eivät tiedä nykyään kertoa mitään sellaista eikä niistä löydy mitään vanhoja asiakirjoja.

9. Seurakunnan edistymisestä kristinopin taidossa entisinä aikoina ei voida kertoa, koska tullessani seurakuntaan ei ollut tallella kuin kolme rippikirjaa alkaen vuodesta 1730, josta ajasta lähtien seurakunnan edistyminen kristinopin taidossa on ollut seuraava:

	Lukutait.	Virsitait.	Vähemmän taitavia	Lukutaidottomia
Ensimmäisestä kirkonkirjasta, joka alkaa 1730, havaitaan	409	402	609	269
Toisesta kirkonkirjasta, joka alkaa v:sta 1736 ja loppuu 1742	587	494	552	244
Kolmannesta kirkonkirjasta v:sta 1743 v:n 1748 loppuun	611	511	557	228
Neljännestä kirkonkirjasta vuodesta 1749 lähtien v:n 1752 loppuun	692	600	594	195

Tämän seurakunnan edistymistä kristinopin taidossa valaisee myös seuraava:

1. Piispa Johan Gezeliuksen täällä v. 1690 pitämän katselmuksen asiakirjan 6 §:stä nähdään, että siihen aikaan ei tässä Lempäälän seurakunnassa ollut useampia kuin 38, jotka osasivat lukea kirjaa, kun heidän lukumääränsä nyt nousee 962 henkeen.

2. Minun tullessani tähän seurakuntaan v. 1748 ei löytynyt ainoatakaan, joka olisi voinut ulkoa osata koko Lutheruksen Katkismusta kirjan sanoin ja Davidin katumuspsalmeja, mutta nyt on 62 henkilöä, jotka osaavat ulkoa koko katkismuksen.

Vanhempia rippi- ja ehtoolliskirjoja ei tässä seurakunnassa ole kuin v:sta 1730 lähtien, josta ajasta luettelo niistä, jotka esteettä ovat käyneet Herran Pyhällä Ehtoollisella, alkaa seuraavalla tavalla:

1730	906	1737	1009	1744	1046
1731	990	1738	1014	1745	1064
1732	999	1739	1019	1746	1089
1733	996	1740	1000	1747	1100
1734	994	1741	1029	1748	1098
1735	999	1742	1049	1749	1112
1736	1011	1743	1041	1750	1116
				1751	1109
				1752	1116

Tullessani tähän seurakuntaan ei ollut mitään luetteloa niistä, jotka oli joskus suljettu pois Herran Pyhästä Ehtoolliselta, vaan todisti sekä arvoisa täkäläinen papisto että rahvas itse, että sellaista luetteloa ei ollut pidetty. Sen sijaan on rovasti, maisteri Henrik Justander kinkereillä nuhdellut ja antanut kehoituksia tapojen parantamiseen lukutaidottomille ja sellaisille, jotka muuten rangaistavasti ovat menetelleet. Asia on sitten jäänyt siihen. Tämän vuoksi on mainittu luettelo ollut aloitettava vuodesta 1749 ja on se seuraava:

Vuosi	Sulj. Pyh. Ehtoolliselta	Itse pois jääneitä	Vuosi	Sulj. Pyh. Ehtoolliselta	Itse pois jääneitä
1749	30		1751	42	1
1750	48	1	1752	49	2

10. Kun täällä Suomessa oli raskaat katovuodet vuosina 1696 ja 1697, on tässä pitäjässä kuollut 679 henkilöä. Aikaisemman Venäjän vallan aikana (isoviha) ovat alamaiset tässä pitäjässä, kuten muuallakin, joutuneet suuriin kärsimyksiin. Osaksi heitä on viety vihollisen orjuuteen, jossa heitä on kehoitettu tai pakotettu omaksumaan Venäjän uskonto. Kesällä 1716, kun venäläiset saivat tietää, että niin sanottuja ruotsalaisia partioita oleskeli tässä ja ympärillä olevissa pitäjissä, ovat venäläiset vielä pahemmin käsitelleet asukkaita ja vieneet Hämeenlinnan ja Turun linnoihin useita pappismiehiä, niiden mukana myös rovasti, maisteri Henrik Justander vainajan, joka ensin suljettiin Hämeenlinnan linnaan, mutta vietiin sieltä sitten vankina pois ja raahattiin hevosten välissä Pietariin, josta hän kuitenkin vuoden vankeuden jälkeen on päässyt vapaaksi ja tullut kotiin. Paluunsa jälkeen hän on taas saanut paljon kärsiä venäläisten puolelta, ja on hänen muun muassa täytynyt seisoa paljain jaloin talviyön ratsuvartiossa.

Kun rutto viimeksi täällä Suomessa teki tuhojaan (1710), niin on tämä pitäjä ollut siitä vapaa. Vuonna 1740 raivosi punatauti täällä, jolloin 128 henkilöä kuoli.

Yleisimmät taudit täällä näinä aikoina ovat vilustus, yskä, hinkuyskä, rinnanpakotus ja keuhkotauti. Ne johtuvat osaksi ylettömästä paloviinan juonnista, joka nyt on saanut vallan, kuin myös siitä varomattomuudesta, että kuumilta saunan lauteilta juostaan kylmään järveen, mikä rahvaan kesken on tavallista.

Muita merkittäviä ei täällä kertaa voida esittää eivätkä vanhat asiakirjat tai muinaistieto anna siihen enempää aihetta.

*Lempäältä van. 30 Junii 1753. Eric. Edner
Papp. in Lempäältä*

(Tämän kertomuksen Lempäällä pitäjistä on kirkkoherra Edner lähettänyt Turun tuomiokapitulille. Kuvaus säilyi Turun palossa v. 1827. Varatuomari E. A. Aaltio on kopioinut kertomuksen Turun Maakunta-arkistossa ja suomentanut sen.)

E. A. Aaltio:

LEMPÄÄLÄN PAPPILAN RAKENTAMINEN 1750-LUVULLA

Lempääläiset ovat päättäneet rakentaa uuden kirkkoherran pappilan Kirkkojärven rantaan. Kun pappilaa tätä kirjoitettaessa (marraskuulla 1964) parhaillaan rakennetaan, on pitäjäläisten varmaankin mielenkiintoista saada tietää, minkälaiset rakennukset heidän pappilassaan oli 1700-luvulla. Valtionarkistossa on säilynyt pappilan syynikirja vuodelta 1751, joka täysin selvittää silloisen ja katselmuksessa uudistettavaksi päätetyn pappilan rakennukset.

Lempäälän pappila oli jo ainakin 1400-luvulla luonnonihanalla paikalla Kuokkalanvirran ja sen kauniin Majausheden rannalla. Siinä olivat kerinneet asua monet kirkkoherrat tavallisesti suurine perheineen. Vuonna 1713 toukokuun 1. päivänä oli Lempäälän kirkkoherraksi tullut maisteri *Henrik Justander*, Turun professorin poika, joka oli kuollut toukokuussa 1749. Isonvihan aikana syksyllä 1713 venäläiset olivat rikkoneet pappilan päärakennusta ja ryöstäneet kaiken, mitä vain käsiinsä saivat. Pappila olikin isonvihan päättyessä surkeassa kunnossa. Pikkuvihan aikana venäläiset olivat jälleen pahoin ryöstäneet pappilaa, joten rovasti Justander oli kahden sodan aikana kärsinyt suuria vahinkoja. Pappila oli Justanderin kuollessa heikonlaisessa kunnossa.

Maisteri Erik Ednerin tullessa kirkkoherraksi v. 1751 hallitsi Justanderin leski Katariina saamiensa kahden armovuoden perusteella vielä pappilaa viljelyksineen. Toukokuun 1 päivänä 1751 luovutti hän sen Ednerille. Uusi kirkkoherra oli nuori ja hyvin toimielias mies ja niinpä hän viipymättä pyysi pappilassa pidettävään tulo- ja lähtökatselmuksen. Se toimitettiin heinäkuun 4 ja 5 päivinä samana vuonna. Kruunun edustajana oli tilaisuudessa läsnä Turun läänin maaherran *Jean Georg Lillienbergin* antaman määräyksen perusteella nimismies *Johan Widenius* ja tuomiokapitulin asiamiehenä Vesilahden kirkkoherra *Karl Johan Hacks*. Omasta ja muiden pitäjänmiesten puolesta esiintyi kirkonkokouksen siihen valtuuttamana Sotavallan herra, everstiluutnantti *Martin Segercrantz*. Katselmukslautakuntaan kuului muutamia ulkopitäjien lautamiehiä, mutta joukko Lempäälän talollisia oli myös tilaisuudessa läsnä.

Pöytäkirjaan merkittiin, että pitäjänmiehet ilmoittivat "yksimielisesti, että he haluavat tulevaisuudessa rakentaa ja ylläpitää pappilaa vanhan tavan mukaan". Tämiin jälkeen ryhdyttiin itse katselmukseen.

Miespihan rakennukset

Pihamaan itäpuolella on päärakennus (sätesbyggning), josta merkittiin, että kaikki pitäjänmiehet ovat rakentaneet sen yhdessä v. 1699. Rakennuksen toisessa päässä oli 9 kyynäriä pitkä ja 13 kyynäriä leveä sali. Sen välrikatto ja lattia olivat käyttökuntoiset. Huoneessa oli uuni ja siinä hormit ja savupelti. Huoneen kummallakin sivulla oli ikkuna, jossa oli kuusi pientä ruutua. Huone oli vuorattu laudoilla sisä- ja ulkopuolelta ja siihen johti lukollinen ovi.

Salin vieressä oli läpi koko rakennuksen ulottuva porstua, joten sen sivuseinät olivat 13 kyynäriä. Oviseinän pituus oli 11 kyynäriä. Vielä eteisessä oli leipäkonttori. Pöytäkirjaan merkittiin, että "herra rovasti (Justander) on omalla kustannuksellaan antanut sen rakentaa". Eteisessä ei ollut ikkunaa. Sen toisella puolella oli kaksi kamaria, kumpikin kooltaan $6 \times 6,5$ kyynäriä. Kummassakin kamarissa oli kaksi ikkunaa, joista yksi oli saranoilla. Niissä oli lattiat ja välirikatot sekä eheät uunit hormeineen. Kamareissa oli myös lukot. Näiden kamarien vierellä oli kaksi kamaria kooltaan kumpikin $9 \times 6,5$ kyynäriä. Kummassakin kamarissa oli kaksi ikkunaa, joissa kussakin oli neljä ruutua. Huoneissa oli välirikatto ja lattia. Toisessa kamarissa oli uuni, savukanava ja savupelti, mutta toisen kamarin uuni oli ilman savukanavaa ja peltiä, joten kamari on ollut sisäänlämpiävä.

Rakennuksen koko nykyisissä mitoissa oli $25,2 \times 7,8$ metriä. Sen alla oli "vanha kellari", kooltaan 6×6 kyynäriä ja 3 kyynäriä korkea. Rakennus oli tehty kivijalalle ja siinä oli tuohi- ja malkakatto. Se oli suurimmaksi osaksi laudoilla vuorattu.

Kun päärakennus oli näin tullut tarkastettua, huomautti kirkkoherra Edner, että tämä rakennus "on jo yli 50 vuotta vanha ja että sen seinät ja nurkat ovat mädit, minkä lisäksi seinät on aikoinaan huonosti ja harvasti hakatut, joten ne eivät pidä lämmintä". Pitäjänmiehet eivät kieltäneet rakennuksessa olevan näitä vikoja. Tämän vuoksi kirkkoherra ehdotti, että pitäjänmiehet suostuisivat rakentamaan uuden päärakennuksen "tulevaisuudessa ja niin pian kun sopii", jolloin pitäjänmiehet hetken keskenään neuvoteltuaan ilmoittivat suostuvansa ehdotukseen ja ottivat rakentaakseen nyt valitulle sopivalle paikalle "miespihan pohjoispuolelle" (siis suvannon rannalle) uuden päärakennuksen. Samalla sovittiin, että siihen tulisi yhtä monta huonetta kuin mitä nykyisessäkin päärakennuksessa on eli siis sali, neljä kamaria ja eteinen.

Nyt sovittiin, että sali tulisi olemaan viisi sylvä leveä rakennuksen päädyssä ja neljä sylvä pitkä nurkista lukien. Rakennuksen toiseen päähän tulisi kaksi kamaria, 9 kyynäriä pitkä ja $7,5$ kyynäriä leveä. Seinäysten näiden kanssa ja porstuan viereen rakennettaisiin kaksi yhtä suurta kamaria kuin

edellisetkin. Eteisen oviseinän pituus tuli olemaan 9 kyynäriä. Eteinen ulottuisi koko rakennuksen läpi, joten sen pituus olisi 15 kyynäriä. Talo oli siis kooltaan 9×27 metriä. Rakennukseen oli pantava 16 hirsikertaa, siihen oli tehtävä tuohi- ja malkakatto ja tuohet oli pantava kahteen kerrokseen. Rakennus oli tehtävä kivijalalle ja seinät oli veistettävä sekä ulkoa että sisältä. Välikatto oli tehtävä parrujen varaan ja joka huoneeseen uloslämpiviä uuni. Salin kummallekin seinälle oli tehtävä kaksi ikkunaa, joissa kummassakin oli kaksi ruutua. Kuhunkin kamariin piti tulla kaksi ikkunaa ja samoin kaksi ruutua kuhunkin ikkunaan. Ikkunat määrättiin tehtäväksi $1\frac{3}{4}$ kyynäriä (= 1 metri) korkeiksi. Ovet oli varustettava rautasaranoilla, lukoilla ja avaimilla.

Pitäjänmiehet halusivat kuitenkin pöytäkirjaan merkittäviksi, että he eivät sitoutuneet yhdellä kertaa rakentamaan ja panemaan kuntoon uutta päärakennusta, mutta he lupasivat sen tehdä "kuitenkin kaikella ahkeruudella ja huolella".

Vanhan rakennuksen lautoja päätettiin käyttää uuden käymälän tekemiseen, ja vanha määrättiin kelvottomana poistettavaksi. Käymälä oli tehtävä lähelle uutta päärakennusta ja sen kooksi määrättiin 6×5 kyynäriä.

Pöytäkirjaan merkittiin sitten, että "sillä paikalla, johon uusi päärakennus tulee, on nyt seinien, katon ja lattioiden puolesta mädäntynyt, rappeutunut rakennus, mikä jo edellisessä syynissä on tuomittu hävitettäväksi". Lisäksi merkittiin, että miespihan itäpuolella on ollut vanha ja nykyään miltei käyttämätön pakaritupa, jonka tilalle pitäjänmiehet ovat tänä vuonna miespihan länsipuolelle rakentaneet uuden pakarituvan kooltaan 14×12 kyynäriä, jossa on 15 hirsikerrosta, ja lupautuvat he tänä vuonna laittamaan sanotun rakennuksen asianmukaiseen kuntoon.

Vastapäätä edellisanottua vanhaa pakaritupaa eli siis pihamaan länsipuolella merkittiin olevan asuinpirtin, kooltaan sisämitoin 12×13 kyynäriä ja 18 hirsikertaa korkean, jossa on tuohi- ja malkakatto ja välikatto laudoista. Pirtissä on lattia ja uuni sekä ovi rautasaranoilla. Seinät ovat ulkoa ja sisältä päin piiluttuja. Kun uunissa ei mainita olevan hormia, on se ollut savupirtti. Pöytäkirjaan merkittiin vielä, että miespihan länsipuolella on mallaspirtti, jonka seinät ja katto ovat mädänneet. Sen tilalle pitäjänmiehet lupasivat rakentaa uuden mallaspirtin, "jonka lain mukaan tulee olla miespihan ulkopuolella". Sen kooksi määrättiin 12×12 kyynäriä ulkoa päin ja korkeudeksi 12 hirsikertaa. Rakennukseen oli tehtävä tuohi- ja malkakatto ja se oli rakennettava kivijalalle sekä piiluttava sisältä ja ulkoa.

Pöytäkirjaan merkittiin nyt, että pappilassa ei ole saunaa, "joka kuitenkin katsottiin välttämättömäksi". Kun pitäjänmiehillä ei ole tähän saakka ollut velvollisuutta saunan rakentamiseen, niin ilmoittivat he, etteivät he nykyään halua sitä tehdä. Päätettiin kuitenkin, että pappilaan oli rakennettava

uusi sauna kooltaan 9×9 kyynäriä ja 12 kyynäriä korkea. Siinä tuli olla kivijalka, tuohi- ja malkakatto, seinät oli veistettävä molemmin puolin. Leskiruustinna Justanderin velvollisuudeksi jäi rakennuttaa sauna miespihan ulkopuolelle. Kun pappilassa ei myös ollut jauhupuotia eikä kalustovajaa, niin lupasivat pitäjänmiehet kirkkoherra Ednerin pyynnöstä tulevaisuudessa tehdä ne, rakentamalla ne toistensa yhteyteen sille paikalle, missä vanha asuinpirtti nyt on.

Pöytäkirjaan merkittiin vielä, että "pappilassa nyt olevat rakennukset muodostavat umpipihan".

Pihapiirin ulkopuolella merkittiin olevan kaksinkertaisen vilja-aitan kooltaan 9×9 kyynäriä ja 17 hirsikertaa korkean. Siinä oli tuohi- ja malkakatto. Sen vierellä oli vanha rakennus, jota on käytetty akanahuoneena. Kun sen katto oli korjattava, oli ruustinna Justanderin suoritettava korjaus. Etäämpänä talosta oli myös kaksi riittä, toinen kooltaan $11,5 \times 11$ kyynäriä ja toinen 12×11 kyynäriä. Niissä oli kummassakin 15 hirsikertaa. Kun riihien luona ei ollut latoja, niin pitäjänmiehet ilmoittivat olevansa valmiit rakentamaan tarpeellisen ladon.

Karjapihan rakennukset

Pappilassa oli talli, kooltaan 13×11 kyynäriä ja siinä 19 hirsikertaa. Tallin yläpuolella oli heinäparvi. Tallin kummallakin sivulla oli kuusi pilttuuta. Katto ja lattia olivat rappeutuneet ja ne määrättiin korjattaviksi. Navetta oli kooltaan 11×9 kyynäriä ja 12 kyynäriä korkea. Siinä oli tuohi- ja malkakatto ja ovi puusaranoilla. Navetassa ei ollut lattiaa eikä parsia. Tätä vastapäätä oli toinen yhtä suuri ja muuten samanlainen navetta. Kun navetat olivat painuneet maahan, päätettiin niihin tehtäväksi kivijalat. Merkittiin, että navettain välissä oli heinävaja. Pappilassa oli vielä kolmaskin navetta, kooltaan 12×11 kyynäriä. Siinä oli lattia ja kuusi partta molemmilla seinillä. Se oli tehty kivijalalle. Tämä navetta oli pappilan uusin karjasuoja. Vastapäätä tätä viimeistä navettaa oli suuri rehulato. Navetan ja rehuladon välissä oli rappeutunut heinäsuoja. Pitäjänmiehet määrättiin tekemään sen paikalle uusi rehusuoja. Pappilassa ei myöskään ollut sikalaa, joten sikoja lie pidetty karsinassa jonkun navetan nurkassa, kuten ennen joskus oli tapana. Nyt määrättiin pappilaan tehtäväksi sikoläivä kooltaan 6×6 kyynäriä.

Pöytäkirjaan merkittiin vielä, että pappilan pohjoispellossa oli nyt 12 tynnyrin kylvä ja että eteläpelto oli kesantona sekä että siihen kylvetään 10 tynnyriä. Pappilassa merkittiin vielä olevan kalkkia 23 niittyä: Ruokonen, Lumianoja, Vanattara, Jokiluhta, Littunen, Vetelälho, Uudensillanpää, Orkko, Korentoniitty, Leppo, Kahonala, Ruotinvataja, Rintellammi, Uuhiniitty, Vettenmaa, Majaniitty, Niemenniitty, Nurmisaari, Syönpitkä, Papinoja, Vasikanluhta, Peltoluhta ja Hietikko (asiakirjassa Hedikko?).

Syksyllä 1753 oli pappilan päärakennuksen suunnittelussa päästy niin pitkälle, että lokakuun 28 päivänä pidetty kirkkokokous päätti antaa rakennuksen teon Sotavallan kartanon rakennusmestarille Jaakko Jaakonpoika Oikolinille. Rakennuksen tuli olla valmiina kesällä 1754. Oikolinin oli palkattava myös työväki. Kaiken kalkkia hänelle piti työstä ja vaivoista keritä 1 kappa ruista ja 3 kuparitalaria joka talolta. Kirkkokokouksessa syyskuun 29 päivänä 1754 kirjanpitäjä Petter Johan Austrell ilmoitti aikovansa talvella hankkia Turusta pitäjänmiesten laskuun kistun lasia, lyijyä, tinaa, kulmarautoja ja heloja päärakennuksen ikkunoiden tekemistä varten. Austrell lupasi myös hommata lasimestarin, joka palkan päällä valmistaisi ikkunat. Pitäjänmiehet suostuivat tähän ehdotukseen kiitollisuudella.

Helmikuun 16 päivänä 1755 Jaakko Oikolin ilmoitti, että hän oli suorittanut loppuun pappilan päärakennuksen teon. Kirkkoherra Edner perheineen pääsi niihin aikoihin muuttamaan uuteen upeaan rakennukseen.

(Lähteet: Asiakirja n:o 125 Ikalis, Valtionarkistossa. Lempäälän kirkkokokousten pöytäkirjat Hämeenlinnan Maakunta-arkistossa.)



Lempäälän kaunita viljavia vainioita, omakotitaloja ja Oy Katepalin tyylikäs tehdasrakennus.

O. J. Laurila:

RIKALAN KANAVA

Kustaa III:n aikana pantiin maassamme toimeen monia uudistuksia. Joka ja koskia perattiin edelleen Hämeen vesistöissä ja Kokemäenjoessa. Silloin ryhdyttiin myös rakentamaan maahan ensimmäistä kanavaa Lempäälässä lähelle nykyistä Mattilan pysäkkiä. Tarkoitus oli yhdistää Vanajaveden vesistö Pyhäjärven vesiin ja siten saada alkaan käyttökelpoinen vesitie Hämeenlinnan ja Tampereen välille ohi Kuokkalankosken, jota monista perkauksista huolimatta ei ollut saatu venekulkua varten kelpaavaan kuntoon. Kanava oli tarkoitettu alkamaan Kortteselältä ja päättymään länsipuolella Lempäälän ja Vesilahden kuntain välillä olevaan kapeaan vesistöön. Se kulki Häihenmatkan ja Rikalan kyliin kuuluvien talojen maiden kautta, minkä vuoksi sitä vanhoissa asiakirjoissa nimitetäänkin Rikalan tai Lempäälän kanavaksi. Talolliset olivat vastahakoisia luovuttamaan maitaan kanavaa varten, mutta Lempäälän vaikutus- ja arvovaltainen kirkkoherra E r i k E d n e r , joka muun muassa oli pappissäädyn edustajana valtiopäivillä Ruotsissa, sai heidät taiputetuksi korvausta vastaan luovuttamaan tarvittavat alueet. Edner, joka omisti myös silloiseen Lempäälän pitäjään kuuluneen Tolvilan kartanon, tunsu hyvin paikalliset olosuhteet ja oli ehdottanut kanavalle soveliaan paikankin.

Varsinainen kanavatyö aloitettiin v. 1777 tai 1778, vaikka kanavatilit alkavatkin jo v. 1776, mutta ne aiheutuivat nähtävästi tarpeellisista alkuvalmisteluista. Paikalle oli rakennettava rakennuksia majoitusta, toimistoa, varastoja ynnä muita tarkoituksia varten. Työtä suorittamassa oli sotaväkeä, minkä lisäksi paikkakunnan talolliset lienevät suorittaneet ilmaisia päivätöitä, kuten tällaisissa yleisissä töissä siihen aikaan yleensä määrättiin velvollisuudeksi. Työtä tehtiin vain maan vapaana ollessa lumesta ja roudasta, mutta talvella työ oli keskeytyneenä. Kuningas lupasi vuoden 1778 valtiopäivillä säädyille, että työ olisi kahdessa vuodessa loppuunsaatettu, mutta hän erehtyi pahasti. Silloisissa olosuhteissa ja silloisilla välineillä suoritettuna työ oli sangan suuri. Se jouduttiin kaivauksen osalta suorittamaan lapiotyönä, kun nykyaikaisia koneita ja apuneuvoja ei ollut käytettävissä. Siihen tarvittiin niin ollen melkoisesti aikaa, varsinkin kun työn suunnittelussa ja järjestyksessäkin ilmeisesti oli puutteita ja tottumattomuutta. Kaivutyö sinänsä ei tuottanut erityisiä vaikeuksia, mutta sulkukammion rakentaminen portteineen edistyi hyvin hitaasti ja tuli kalliiksi kaikesta päättäen sen vuoksi, ettei ollut sellaiseen työhön vaadittavaa tarpeellista taitoa ja kokemusta. Vuonna

1786 kuningas saattoi kuitenkin valtiopäiville ilmoittaa, että osa kanavasta oli kivetty ja sulkuportteihin tarvittavat kivet oli louhittu ja valmiiksi hakattu. Todennäköistä on, että kuningas, käydessään monia kertoja Suomessa ja muun muassa siksi lähellä kuin Hämeenlinnassa ja Parolan kentällä sotaväen harjoituksia seuraamassa, on myös käynyt tarkastamassa kanavatyötä. Mahdollista on, että hän jo ensimmäisellä v. 1775 tekemällään Suomen matkalla, jolloin hän kävi Tammerkoskella ja Hatanpäällä, oli käynyt tarkastamassa kanavan paikkaa. Jollakin matkallaan hän ainakin lienee käynyt kanavalla, koska paikkakunnalla kerrotaan, että siellä on kivikin, jolla kuningas olisi istunut ja jota sen vuoksi kutsutaan "Kuninkaan kiveksi".

Vuoden 1786 valtiopäivillä Hämeessä suoritettavat koskien perkaukset ja kanavatyö tulivat esille säätyjen toimesta. Ritaristossa ja aatellistossa oli laadittu kirjelmä, johon muut säädyt paitsi porvaristo yhtyivät. Siinä kehoitettiin hallitusta tarmokkaasti jatkamaan koskien perkauksia Suomessa, mutta lausuttiin epäilyksiä Rikalan kanavan hyödyllisyydestä "maassa, jossa mitä parhaita alueita on autioina ja jossa maamies, kun maa ainoastaan kolme tai neljä kuukautta vuodessa on vapaana lumesta ja talvesta, ei voi tehdä puheenalaisia venematkoja tänä lyhyenä aikana, se kun tarvitaan maanviljelystoimiin, jota vastoin pitkä talvi tarjoaa hänelle kylläntä aikaa kuljettaa reellä kaupunkiin häneltä ehkä riittävää viljaa". Lempäälän eli Rikalan kanava ei valtiosäätyjen tietämän mukaan suinkaan tulisi täyttämään aiottua tarkoitusta, maamiehellä kun ei ollut muuta myytävää kuin viljaa, jolla hänen tarvitsi hankkia itselleen vain suolaa, rautaa ja ehkä vähän silakoita. Rakennustöihin, joiden sanottiin kestäneen noin kymmenen vuotta, mainittiin kirjelmässä käytetyn 10.000 hopeariksiä. Muuta ei kuitenkaan oltu aikaansaatu kuin että osa kanavasta oli kaivettu ja vähän rakennusaineita vedätetty paikalle. Näin ankarasti säädyt arvostelivat kanavan tarpeellisuutta. Arvostelu kohdistui myös työn suoritustapaan. Kirjelmässä lausutaan edelleen: "Sitä paitsi kuuluu kanavan laita olevan se, että maa molemmin puolin joka vuosi sortuu, niin että tehty työ aina seuraavana kesänä on uusittava, joten tästä yrityksestä ei näy koskaan tulevan valmista niistä melkoisista summista huolimatta, jotka on käytetty johtajan palkkaamiseen ja työhön määrätyn komennuskunnan ylläpitoon ja kyyditsemiseen". Tämä valituskirja, jossa ilmeisesti oli vähän liioitteluaakin, esitettiin kuninkaalle, joka kummasteli tällaisen paikallisen kysymyksen joutumista valtiosäätyjen yleisiin valituksiin, mutta "armosta Hämeen läänin asukkaita kohtaan" suvaitsi käsitellä asian ja määrätä sen johdosta toimitettavaksi tutkimuksen paikkakunnalla, minkä jälkeen kuningas oli tekevä päätöksensä asiassa.

Kanavan rakentamista jatkettiin kuitenkin, kunnes kesällä 1788 syttyi sota Venäjää vastaan, jolloin työt keskeytettiin, kun eräät työn johtohenkilötkin joutuivat lähtemään sotaan ja työvoima kävi vähiin. Sodan pitkittymisen

johdosta työt Rikalassa lopetettiin huhtikuussa 1789, mutta niitä oli tarkoitus jatkaa myöhemmin. Sodan päätyttyä seuraavana vuonna ei kuitenkaan ryhdytty jatkamaan kanavatöitä, vaan ne päätettiin jättää toistaiseksi. Kun kaikki tarvikkeet kuljetettiin pois ja rakennuksetkin purettiin, merkitsi tämä sitä, että koko yrityksestä luovuttiin. V. 1797 oli työmaa kokonaan selvitetty. Että näin kävi, siihen oli ainakin osaltaan vaikuttamassa säätyjen edellämainittu suhtautuminen asiaan vuoden 1786 valtiopäivillä, joilla kuninkaan vastainen mieliala ilmeni eri tavoin. Nyt on paikalla muistona yrityksestä vain osittain kaivettu hiekan umpeen mennyt kanava ja valtion omistukseen pyykitetty noin 40 metriä leveä ja 2 km pitkä kanava-alue. Valmiiksi hakatuista kivistä kerrotaan ainakin osan tulleen kuljetetuksi Lempäälän kirkkomaan kivialtaan. Kun Mattilan pysäköitä kuljetaan Pyhäiltöön menevää kylätietä pitkin 300—400 metriä, saa paikkakunnan talollisten viime vuosisadan lopulla kanavauoman yli rakennuttamalta kivisillalta jonkinlaisen käsityksen siitä, minkälaiseksi kanava oli aiottu.



Rikalán kanavalla aiottiin yhdistää Vanajaveden ja Pyhäjärven vesistöt. Ajatus toteutettiin kaivamalla Lempäälän kanava. Kuvassa Kuokkalan kosken vanha silta v. 1916. Taustalla Hiidenmäki.

E. A. Aaltio:

LEMPOISTEN SUURPALO VUONNA 1836

Oli kesäkuun 15. päivät vuonna 1836. Aurinko oli jo pari tuntia heloittanut kirkkaalta taivaalta, ja virkeä aamutuuli puhalsi yli viheriöivien vainioiden. Lempoisten kylän Halkolan isäntä Juho Juhonpoika nousi vuoteeltaan suuressa asuntopirtissään, veti housut jalkaansa ja lähti pellolleen. Hän seisautui hetkiseksi pihamaalleen, katseli aamuauringon valossa lepäävää kylää harmaine rakennuksineen ja malkakattoineen ja käveli edelleen. Parisen viikkoa kestäneet ankarat poudat olivat harventaneet suvitoukoja, ja niiden laihot olivat muutamien paikoin alkaneet kellastua. Halkolaa huolestutti peltojen kuivuminen ja hän huomasi, että niiden pinnassa oli jo pahoja halkeamia. Lounastuuli kulvasi jälleen muutenkin liikaa kuivunutta kamaraa.

Tällä välin oli Jussin emäntä Heta myös noussut ylös ja käsenyt piikansa Anna Heikintyttären menemään pakaritupaan keittämään suurusta. Anna vetäisi hameen ylleen ja lähti porstuan kautta vastapäiseen pakaritupaan. Hän iski tuluksilla tulta, sytytti valkean, pani ruoan kiehumaan ja palasi asuintupaan. Sitten hän istahti kampaamaan tukkaansa, pukeutui, korjasi isäntäväen ja oman sänkynsä ja meni akkunan luo katsellakseen pienikokoisten ruutujen lävitse pihamaalle. Ulkona leijaili sauhua. Anna ihmetteli mistä sitä tuli, mutta havaitsi samassa savun tunkeutuvan ulos pakarituvan seinästä. Hän juoksi kiireesti pakaritupaan. Se oli täynnä sauhua, ja tulenlieskat nieleskelivät jo välikattoa. Nuori palvelijatar oli säikkähdyksestä lyyhistynyt paikalleen, mutta sai kuitenkin lyödyksi oven kiinni, juoksi asuintupaan ja huusi emännälle tulen olevan irti pakarituvassa. Sitten hän kiiruhti ulos ja huusi portailla, että tuli on irti. Isäntä juoksi pelloilta taloon päin, meni suoraan kaivolle, vinttasi vettä kahteen ämpäriin, riensi pihamaan yli pakarituvalle, tempasi oven auki ja heitti sisälle sangolliset vettä. Viereisestä Sulkolan talosta kiiruhti väkeä kantaen täysinäisiä vesiämpäreitä. Kylältä kuului huutoa. Pakarituvan tuohi- ja malkakatto oli jo ilmillekissä ja levisi siitä nopeasti yhteiseen asuintuvan kattoon. Kiihtynyt tuuli lennätti palavia tuohenkäppyröitä Sulkolan talon tuohi- ja malkakatoille, ja ne roihusivat pian ilmiliikkeissä. Kirkon tapulissa alkoivat hätäkellot soida. Joka taholta juoksi ihmisiä palopaikalle ämpäreineen. Maantieltä alkoi kuulua yhtämittaista kärryjen kolinaa. Hevoset tulivat kylään täyttä karkua täysinäiset vesitiinut ratilla. Kun ne oli tyhjennetty, käänsivät ajomiehet hevosensa ympäri ja ajoivat hurjaa kyytiä Lempoisten vuolteen sillankorvaan noutaakseen lisää vettä.

Lastusten kapteeni Karl Granfelt ajoi parin miehensä kanssa paikalle paloruutta kärryillä. Se oli pitäjän ainoa paloruisku, se nostettiin maahan ja täytettiin vedellä. Kapteeni viittasi luokseen kirkkoherran apulaisen pastori Johan Lovénin, antoi hänelle letkun päähän ja käski miesten alkaa pumputa. Mutta tuuli kiihtyi yhä. Se lennätti kipinöitä rakennusten tuohi- ja malkakatoille ja pian oli miltei koko suuri tuhaan asuttu kylä yhtenä liekkimerenä.

Näin alkoi Lempoisten kylän suurpalo kirkkaana kesäaamuna. Puoleen päivivään mennessä oli kuusi taloa palanut lähes kaikkine rakennuksineen. Ihmiset seisoivat nokisina ja tyrmistyneinä. Monet naiset itkivät tuhoutuneiden kotiensä raunioilla.

Palopaikalle oli hevonen vaahdossa saapunut myös Kuljasta Lempäälän nimismies Kustaa Adolf Frey. Hän toimitti heti kuulustelun tulipalon syystä ja tiedusteli sen alkua erikoisesti Halkolan isännältä ja emännältä sekä Anna Heikintyttäreiltä. Palatruaan asuntoonsa Kuljun kartanoon nimismies kirjoitti viipymättä suurpalosta esimiehelleen, Satakunnan kihlakunnan kruununvoudille G. A. Lindströmille ja tämä puolestaan laati asiasta kirjelmän Hämeen läänin kuvernöörille. Tapaus oli niin huomattava, että lääninhallitus lähetti siitä kesäkuun 23 päivänä raportin kenraalikuvernöörin viran hoitajalle, kenraaliluutnantti A. A. Thesleffille. Sanottu virallinen selitys tulipalosta kuuluu seuraavasti:

Tänään tänne saapuneessa kirjelmässä on Satakunnan kihlakunnan kruununvoudti G. A. Lindström ilmoittanut, että Halkolan, Sulkolan ja Tarikan talot, molemmat Mottiaet sekä Nikkälän varusmestarin puustelli Lempäälän pitäjän Lempoisten kylässä, kaikkiaan sata neljä suurempaa ja pienempää rakennusta, ovat palaneet vahinkovalkeasta tämän kuun 15 päivänä. Tämän lisäksi on palanut irtainta yhteensä noin tuhannen sadan ruplan arvosta pankin velkaseteleissä laskertuna, minkä lähitalojen onnettomat asukkaat ovat menettäneet, kuitenkin niin, että suurimman vahingon on kärsinyt Sulkolan talon omistaja Kustaa Matinpoika, joka on menettänyt kaikki paitai ei karjaansa ja hevosiaan, arkkullista jauhoja ja kahta varrasta leipiä.

Vielä ilmoittaa kruununnimismies Frey sanotulle kruununvoudille, itse paikalla laaditun tutkinnon perusteella, että tuli pääsi irti Halkolan talon palokarituvasta, jossa palvelijatar Anna Heikintytär kello viiden ja kuuden välillä aamulla oli ollut keittopöuhissa, siten, että sillä välin kun Anna Heikintytär oli ollut asuintuvassa, joukko uunin edessä olleita lastuja ja roskaa oli niihin lentäneestä kipinästä syttynyt tuleen, mikä ennenkuin talonväli ja naapurit Annan huutojen johdosta olivat saapuneet paikalle, oli kerinnyt jo tarttua kattoon ja sitten sytyttänyt Sulkolan talon lähinnä olevat rakennukset. Tämän jälkeen oli tuli levinnyt sellaisella väkivaltaisella vauhdilla huolimatta ankarista sammutusyrityksistä, että ainoastaan kylän neljä taloa, nimittäin toinen Sulkolan talo, Kiiliäinen, Antila ja Ryynikkiä voitiin pelastaa. Tähän vaikutti Lastusten kartanon paloruisku, jonka kapteeni Granfelt toi paikalle ja ohjasi sitä erittäin suurella neuvokkuudella. Tässä sammutustyössä ovat sanottu kapteeni sekä herra kirkkoherran apulainen Lovén erikoisesti kunnostautuneet.

Hämeenlinna, Lääninkansliassa kesäkuun 23 päivänä 1836.

W. Ladau
H. Nordensvan

(Kuvernööri Johan Stichaeus oli matkalla, joten hänen nimesiään ei ole kirjelmän alla.)

Niin merkittävänä tapahtumana pidettiin tulipaloa, että Helsingfors Tidningar-lehti julkaisi siitä parin viikon perästä uutisen. Siinä kerrottiin Lempoisten kylän suurimmalta osalta tulipalossa tuhoutuneen, mutta että neljä taloa oli saatu pelastetuksi Lastusten kartanosta tuodun paloruiskun avulla, jonka toimintaa kapteeni Granfelt oli erittäin neuvokkaasti johtanut. Lehti lisää, että "tulipalossa ei menetetty yhtään ihmishenkiä, mutta että eräs nainen oli kuitenkin katkaissut säärensä ja eräs toinen nainen nyrjäyttänyt pahoin jalkansa". Samassa uutisessa mainitaan vielä, että "kulovalkeat ovat hävittäneet huomattavan suuria aloja metsää Lempäälän pappilan ja Kuokkalan kylän takamailla".

Tulipalon tuhoamissa taloissa toimittivat sitten kesäkuun 27 ja 28 päivinä asianomaisten pyynnöstä katselmuksen kruununnimismies Kustaa Adolf Frey, kihlakunnanlautamies Simo Matinpöika Ollila Lahden kylästä ja ylimääräinen lautamies Tuomas Mikonpöika Sitari Hemminkilästä. Sen jälkeen vahinkoa kärsineet talolliset ottivat haasteen palokorvauksesta kärjäjäkunnan tilanomistajia vastaan. Haasteen antoi Lopenkartanossa (Loppis) tuomiokunnan vt. tuomari C. W. Maexmontan. Kaikki korvausasiat määrättiin käsiteltäväksi Lempäälän syyskäräjien ensimmäisenä istuntopäivänä eli syyskuun 16 päivänä 1836, mutta haasteet oli sitä ennen julkiluettava laillisessa ajassa kaikissa kärjäjäkunnan kirkoissa.

Syyskäräjät istuttiin Kuljun kartanossa. Tuomarina oli tuomiokunnan vakinainen tuomari Fredrik Wilhelm Palander, joka omisti Kuljun. Lempäälän lautamiehet olivat herastuomari Mikko Matinpöika Mikkola Vaihtalasta sekä lautamiehet Simo Matinpöika Ollila Lahden kylästä, Matti Mikonpöika Jutila Maisenrannasta, Juho Antinpöika Tuisku Kuokkalasta ja Juho Mikonpöika Uotila Alkkulasta. Kun Ollila oli toimittanut palovahinkojen arvioinnin, oli hän esteellinen asiassa.

Sitten tulivat oikeuteen yksi toisensa jälkeen kaikki kuusi Lempoisten miestä, jotka olivat tulipalossa kesäkuun 15 päivänä menettäneet talonsa. He esittivät kukin syyntikirjan ja tuomarin antaman haasteen. Kun katselmuskirjoista nähdään, kuinka Lempoisten kylä siihen aikaan oli rakennettu, on syytä ottaa niistä osia tähän kuvaukseen, koska ne samalla kuvaavat koko pitäjänkin sen aikaista asutusta.

Ensimmäisenä tuli oikeuden eteen talollinen, kirkon kuudennusmies (seksimanni) Heikki Tuomaanpöika Iius. Heikki oli syntynyt Iiuksen talossa v. 1805 ja jäännyt pienenä orvoksi isänsä kuoltua. Iiuksella oli mukanaan tuomarin antama haaste, joka oli annettu tiedoksi kirkkokokouluksiin, ja nimismies Freyn laatima syyntikirja, jotka hän jätti oikeudelle pyytien viime kesäkuun 15 päivänä palaneista rakennuksistaan korvausta syyntikirjassa tehdyn arvion mukaisesti. Iius näyttää olleen hyvin rakennettu talo. Siinä paloivat seuraavat rakennukset:

Miespihassa

Miltei uusi asuintupa kyynärän (kyynäri = 60 cm) korkuisella kivijalalla, tuohi- ja malkakatoissa. Koko 14×12 kyynärää, korkeus 7 kyynärää, välrikatto tehty palkeista ja lattia samoin. Rakennuksessa oli kolme ikkunaa. (Ikkunat olivat siihen aikaan pieniä ja ikkunaruuudut kirjan lehden kokoisia, lyijypuitteissa.) Ikkunapielet ja -pöytä olivat ruskeaksi maalatut. Uuni oli muurattu tiilistä ja harmaasta kivistä. Ovi oli rautasarannoilla ilman lukkoa.

Vanhahko pakaritupa (päätöksessä asuinpirtti) vastapäätä asuintupaa, porstua välissä saman katon alla, kivijalka, välrikatto palkeista, koko 12×12 kyynärää, korkeus 7 kyynärää, yhteiset uuni ja leivinuuni tiilistä ja harmaakivistä, kaksi ikkunaa ruskeaksi maalattuine pielineen ja pöytineen, lukko ja avain. Sekä asuintuvan että pakarituvan arvoksi on arviokirjaan pantu 130 ruplaa.

Porstua 9×9 kyynärää, korkeus 4 kyynärää, permanto palkeista.

Porstuan peräkamari. Ulko- ja välrikatto kuin edellä, koko $9,5 \times 7$ kyynärää, korkeus 4 kyynärää, palkkilattia, tiiliuuni, 2 ikkunaa ruskeaksi maalatuissa ikkuna-aukoissa. Ovessa rautasaranat ja lukko.

Uusi vierastupa, joka on ollut pihamaan eteläisivulla. Kivijalka mukulakivistä, tuohi- ja malkakatto, 12×11 kyynärää, korkeus 7 kyynärää, välrikatto ja lattia palkeista, 3 ikkunaa, ovi rautasarannoilla, lukko ja avain, arvo 110 ruplaa.

Uusin vierastupa oli yhtä suuri kuin edellinen. Siihen oli keritty tehdä seinät sekä malka- ja tuohikatto, mutta ei permantoa, välrikattoa eikä muuria, arvo 70 ruplaa.

Uudenpuoleinen asuintupa, joka on ollut pihamaan pohjoispuolella, tuohi- ja malkakatto, $9,5 \times 17$ kyynärää. Yläosassa luhti kakaine aittoineen. Alaosassa on kamari ja sen vierellä aitta. Kamarissa on palkkikatto ja lattia, yksi ikkuna ruskeaksi maalatussa ikkuna-aukossa, tiiliuuni, ovessa rautasaranat ja lukko, avain. Aitassa on palkkilattia, ovessa rautasaranat, lukko ja avain, arvo 120 ruplaa.

Aittarakennus tuohi- ja malkakatoissa, 7×10 kyynärää, korkeus 4 kyynärää, jaettu väliseinällä kahteen osaan, palkkilattiat, ovi rautasarannoilla, lukko ja avain.

Karjapihassa

Karjapihan erotti miespihasta eli asuinpihasta vanhaan aikaan aina hirsistä salvettu noin puolitoista metriä korkea aita, etteivät elukat päässeet miespihaan. Olen nähnyt useita tällaisia aitoja lapsuudessani ja ainakin Riihän talossa Petäjävedellä on sellainen aita vieläkin pystyssä. Iluksen karjapihalla olivat seuraavat rakennukset:

Ei uusi, mutta puolivanha (medelåldrigt) hevostalli, rakennettu kulmakiville, tuohi- ja malkakatto, 13×13 kyynärää, 8 kyynärää korkea, heinäparvi, 7 pilttuuta, heinäsoimca ja silppuseimeä, ovessa rautalukko ja avain. Heinäparveen on johtanut vasoilte rakennettu silta ja kaksiosainen ovi, jossa on ollut rautasaranat, arvo 130 ruplaa.

Uusi navetta, rakennettu kulmakiville, tuohi- ja malkakatto, 10×10 kyynärää, korkeus 5 kyynärää, välrikatto palkeista, ovessa rautasaranat ja haka. Navetta oli siihen aikaan tavallinen sekalantanavetta, se oli paljon tällä pienempi, arvo vain 50 ruplaa.

Vanhahko lammastavetta. Samassa kunnossa ja yhtä suuri kuin navetta, mutta arvo vain 30 ruplaa. Lampolan koosta voidaan päätellä Iluksella olleen paljon lampaita. Arvo 30 ruplaa.

Vanha rehulato, jossa oli tuohi- ja malkakatto, 11×12 kyynärää, korkeus 6 kyynärää, palkkilattia, ovi rautasarannoilla, 15 ruplaa.

Oikilato oli yhtä vanha kuin rehulato. Siinä oli ollut samanlainen katto. Koko $10,5 \times 12$ kyynärää, korkeus 6 kyynärää, palkkilattia, ovi rautasarannoilla, haka. Arvo 10 ruplaa.

Vanha sikoläävä, ulko- ja välrikatto laudoista. Koko 4 kertaa 5 kyynärää, korkeus 3 kyynärää, ovi rautasarannoilla, 5 ruplaa.

Puuvaja. Koko 7 x 15 kyynäriä, lautakatto.

Sauna, vanhahko, tuohi- ja malkakatto, lauteet, uuni tilistä ja harmaasta kiveä, lattia palkeista, ovi rautasaranolla, arvo 35 ruplaa.

Kun kaikissa muissa palaneissa taloissa paitsi Iluksella ja Tarikassa luetellaan vielä pihamaan ulkopuolella (utom gården) tuhoutuneet rakennukset, niin ovat mainittujen talojen talopuolella olevat rakennukset säilyneet. Täten pelastui tuholta myös se kaunis aitta vuodelta 1825, joka on nyt Nuorisoseuran talon vierellä ja jonka seinään on kiinnitetty Talonpoikaiskulttuurisäätiön muistokilpi. Kun altan ovi on itään päin eli siis nykyisestä Iluksen talosta pois päin todistaa se, että Iluksen rakennukset ennen vuoden 1836 suurpaloa ovat olleet Nuorisoseuran talon paikkeilla tai siitä hieman itään päin, kuten muistitietokin kertoo.

Kun arvokirja oli luettu ja tavan mukaan selostettu suomeksi, Heikki Ilus anoi korvausta palaneista rakennuksistaan syynikirjan perusteella. Tämän johdosta huudettiin asiaan kuuluvat talolliset oikeustupaan, jolloin "suuri paljous käräjäkunnan asukkaita tuli sisälle ja selitti olevansa valmiit antamaan Heikki Ilukselle paloapua, kuitenkin vain kihlakunnassa voimassa olevan paloopusopimuksen mukaisesti, minkä lisäksi he anoivat, että Heikki Ilukselle tuleva paloapu jaettaisiin kerättäväksi kahtena vuonna, johon Heikki Ilus suostuikin". Kihlakunnanoikeus antoi päätöksen, tässä, kuten muissakin palokorvausjutuissa, seuraavana päivänä. Syynikirjan mukaan oli Heikki Ilus kärsinyt 908 ruplan vahingon, mutta oikeus määräsi korvauksen voimassaolevan paloopusopimuksen mukaisesti 323 ruplaksi 52 kopeekaksi, joka vastasi 674 talarla. Korvausta ei myönnetty lainkaan palaneesta tallista, koska sitä ei ollut mainittu palovakuutusopimuksessa, eikä myös saunasta, koska siitä ei lain mukaan tullut korvausta. Paloapu määrättiin kannettavaksi käräjäkunnassa kahden vuoden aikana henkikirjurin sitä varten laatiman luetelon mukaisesti. Kantoa ei saanut suorittaa ennenkuin läänin kuvernööri oli antanut siltä päätöksen.

Olen selostanut näin tarkasti Iluksen talon palaneita rakennuksia, koska sen korvauskanne käsiteltiin ensimmäisenä ja koska se antaa samalla kuvan muistakin Lempoisten kylän sen alkuisista rakennuksista. Niissä oli säännöllisesti asuintupa, pakaritupa, joku vierastupa, talli, navetta, lammasnavetta, sikala ja muutama aitta. Katot olivat miltei joka rakennuksessa tuohi- ja malkakattoja, mutta lammasnavetassa, sikoläivässä ja rehuladossa oli tavallisesti lautakatto eli "kourukatto", tehty tukin puolikkaista. Asuinhuoneiden lattiat oli tehty palkeista eli halkaistuista hirsistä, joiden permannonpuoli oli veistetty sileäksi. (Tällaisia permantoja olen lapsuudessa nähty vanhoissa rakennuksissa.) Lempoisten vauraassa kylässä ei näy olleen enää lainkaan savupirttejä, paitsi Tarikan pakaritupa, koska sellaista ei pöytäkirjoissa mainita, vaikka ne muualla sisämaassa olivat vielä aivan yleisiä. Hevostalleissa

on säännöllisesti ollut permannot ja niiden yläpuolella heinäparvi (höskulle). Parveen on johtanut kivistä ja puusta rakennettu silta ja kaksoisovet. Navetat ovat olleet ilman permantoa, sekasontanavettoja. Talleissa ja navetoissa ei ole ollut ikkunoita, vaan luukut. Kun ainoastaan Sulkolan, Matti Mottisen ja Aatami Mottisen taloissa on palanut vilja-aitta, niin osoittaa se, että vilja-aitat silloin, kuten myöhemminkin, ovat olleet etäällä pihapiiristä, joten ne ovat säilyneet. Viinapriänni lie ajan tavan mukaan ollut joka talossa, mutta vain Halkolassa se on palanut. Sekin on johtunut siitä, että viinapriänni oli tavallisesti talosta sadan tai parinsadan metrin etäisyydellä. (Muistan erään vanhan emännän kertoneen, kuinka hän nuorena tyttönä 1860-luvulla oli valvomassa viinapriännissä yöllä — viinankelitto vaati tarkkaa silmälläpitoa — ja kuinka sudet ulvoivat läheisessä metsässä.) Kun vain Halkolassa on palanut käymälä (hemligt hus), niin osoittaa se, että sellaista ylellisyyttä ei muissa taloissa ollutkaan. (Vielä 1880-luvulla se puuttui monesta Keski-Suomen talostakin.) Kun riihi on palanut vain Matti Mottisen talossa, todistaa se, että riihet oli rakennettu aika etäälle talosta, kuten vanhempi väki vieläkin muistaa Lempiälän taloissa olleen.

Kuten lääninhallituksen kuvauksesta muistamme, syttyi Halkolasta lentäneistä kipinöistä ensiksi tuleen viereinen Sulkolan eli Ali-Sulkolan talo. Sen isäntänä oli siihen aikaan nuori Kustaa Matinpöika, jonka isä oli kuollut edellisenä vuonna. Kustaa Sulkola astui nyt huudettaessa oikeuteen ja jätti puheenjohtajalle haasteen ja katselmuskirjan. Syynikirjasta havaittiin, että talossa oli ollut asuintupa kooltaan 12 × 12 kyynäriä, siinä eteinen ja pors-tuan perikamari. Tuvassa oli ollut kaksi ikkunaa. Talossa oli ollut vielä pakaritupa kooltaan 12,5 × 12 kyynäriä, jossa oli ollut kolme ikkunaa. Sulkolan vierastupa oli ollut pakarituvan kokoinen ja siinä neljä ikkunaa. Ikkunat olivat olleet ruskeaksi maalatuissa ikkuna-aukoissa. Talon pihalla oli vielä ollut kellarikamari, jonka yläosana oli luhti. Tallissa oli ollut seitsemän pilttuuta ja sen yläkertaan oli johtanut kivistä ja puusta tehty silta. Vielä mainitaan navetta, lammasnavetta, olkikattoinen rehulato, olkilato ja sikoläävä. Vilja-aitta oli kooltaan 8 × 6 kyynäriä ja siinä tuplalattia. Sauna ja mallassauna olivat samassa rakennuksessa. Ali-Sulkolassa oli vielä palanut 20 kappaa ruisjauhoja, 10 kappaa kauraryynejä, 10 kappaa viljaa, 10 kappaa herneitä, parmas olkia, kuorma lehdeksiä ja 3 vartaallista reikäleipiä.

Mottisen taloja oli kaksi, Iso- ja Pikku-Mottinen, joista edellistä omisti Aatami Matinpöika Mottinen ja toista Matti Jaakonpöika Mottinen. Aatami oli Mottisen talon pöikia, syntynyt v. 1815, joten hän oli vasta 21-vuotias. Hän hoiti taloa äitinsä, leski Anna Matintyttären kanssa. Aatamin oikeudelle jättämästä katselmuskirjasta nähtiin, että talossa oli ollut asuintupa 12 × 12 kyynäriä ja pakaritupa 12 × 11 kyynäriä sekä vierastupa kooltaan 12 × 11 kyynäriä. Talossa oli ollut vanha ja uusi hevostalli, joista



Vuoden 1836 suurpalon jälkeen rakennettua Lempoista. Keskellä Nikkilän talo, oikealla Sulkolan navetta. Kuva noin v:ltä 1910.

jälkimmäisessä oli ollut viisi pilttuuta. Uuden tallin parveen oli johtanut puusta ja kivistä tehty silta. Talossa oli vielä palanut navetta, rehulato, kak-sinkertaisella lattialla varustettu vilja-aitta ja sauna.

Tarikan isäntä Kustaa Heikinpoika astui sitten oikeuteen ja jätti haasteen ja syyntikirjan. Talosta oli palanut asuintupa kooltaan 10×10 kyynäriä ja pakaritupa kooltaan 10×9 kyynäriä, joka oli ollut pihamaan pohjoispuolella. Pakaritupaa sanotaan oikeuden antamassa päätöksessä asuinpirtiksi (boningspörte) ja kun siinä ei ole ollut ikkunoita, on se varmaankin ollut vielä savupirtti. Asuintuvan päässä oli ollut kamari ja pakarituvan yhteydessä kellarikamari. Miespihalla oli vielä ollut emännän ruoka-aitta ja sen yläpuolella luhti. Tarikan karjapihassa oli ollut talli neljälle hevoselle, navetta, lato ja sikala. Kun pihapiirin ulkopuolella ei ole palanut vilja-aittaa, riihtiä ja saunaa, on tuulen suunta ollut sellainen, etteivät kipinät ole niitä sytyttäneet. Tarikan isäntä oli keski-ikäinen mies (synt. 1794 Lempiälässä). Hän ei näy teettäneen taloonsa uusia rakennuksia, koska ne ovat kaikki puolivanhoja (medelåldriga).

Sitten tuli oikeuteen Nikkilän varusmestarin sotilaspuustellin vuokraaja Kustaa Heikinpoika. Hänen isänsä oli kuollut muutamaa kuukautta ennen Lempoisten kylän paloa. Nikkilässä oli ollut uusi asuintupa ja siinä eteinen ja kamari. Sen arvoksi oli pantu 180 ruplaa, joten se oli kylän palaneista rakennuksista arvokkain. Nikkilässä oli tietysti myös pakaritupa ja sen yhteydessä pieni kellari- eli kaljakamari. Puustellissa oli ollut vielä puolivanha asuintupa ja siinäkin ikkunat. Sen eroitti saman rakennuksen kamarista porsua. Karjapihassa oli ollut talli neljälle hevoselle sekä uusi ja vanha navetta, joista viimeksimainittua oli käytetty olkilatona. Karjapihassa olivat myös olleet suurenpuoleinen rehulato ja "riihilato" ja vanha hävitettäväksi määrätty

vilja-aitta. Talon riihi ei ollut palanut. Vielä oli talossa ollut käymälä, kuten jo on mainittu.

Mottisen toisen osan isäntä oli tähän aikaan Matti Jaakonpoika. Hän oli Vesilahden Hovin talon poika ja tullut vävyksi taloon menemällä naimisiin sen tyttären Leenan kanssa. (Matti oli nykyisen isännän Sakari Tapolan äidin isänisiä.) Matin jättämästä katselmuskirjasta selvisi, että Mottisen miespihalla oli palanut asuintupa kooltaan $11,5 \times 10$ kyynäriä. Siihen oli johtanut eteinen ja eteisen toisella puolella oli ollut pakaritupa kooltaan 10×10 kyynäriä. Pihamaalla oli vielä ollut vierastupa kooltaan 10×12 kyynäriä, mutta siihen ei oltu vielä keritty tehdä välkkattoa, uunია eikä ikkunoita, joten se oli ollut rakenteilla. Miespihassa oli lisäksi ollut pieni kamari, joka lie ollut kaljakamari. Talosta oli palanut lisäksi luhtiaitta. Sen alakerrassa oli ollut emännän ruoka-aitta. Karjapihasta oli palanut talli, jossa oli ollut neljä pilttuuta. Talon vilja-aitta, jossa oli ollut tuplalattia, oli palanut ja myös riihi. Oikeuden antamasta päätöksestä nähdään, että asuintuvan porstuan perässä oli ollut pieni kamari.

Vihdoin tuli Halkolan talon isännän Juho Juhonpojan vuoro astua oikeuteen. Hän oli saman talon poikia ja tähän aikaan 31-vuotias mies. Katselmuskirjasta nähdään, että Halkola oli ollut Lempoisten suurin talo. Syyntikirjassa mainitaan miespihassa palaneen seuraavat rakennukset: miltei uusi asuintupa kooltaan 15×11 kyynäriä, porstuan toisella puolella oli ollut samaan aikaan rakennettu pakaritupa, josta palo oli alkanut, ja sen päädyssä kamari. Sanotut huoneet olivat olleet yhteensä 14 kyynäriä pitkät ja 11 kyynäriä leveät. Kaikissa huoneissa oli ollut ruskeiksi maalatuissa ikkuna-aukoissa ikkunat. Pihamaan länsisivulla oli ollut puolivanha vierastupa kooltaan 14×12 kyynäriä ja siinä kolme ikkunaa. Asuintuvan arvoksi oli kirjoihin pantu 130 ruplaa ja vierastuvan 90 ruplaa. Miespihalla oli vielä ollut puolivanha luhtiaitta, sen yläpuolella vaateaitta ja alla kellari. Karjapihalla oli ollut talli ja siinä 10 pilttuuta. Heinäparveen oli johtanut kivistä ja puusta tehty silta ja kaksoisovet. Navetta oli ollut $11,5 \times 14$ kyynäriä. Vasikkanavetta ja lammasnavetta olivat myös palaneet. Karjapihalla oli vielä ollut sikolätti, rehu-lato ja olkellato. Ulkopuolella pihapiiriä oli ollut viinapränni, kooltaan 8×8 kyynäriä ja sekin oli palanut. Talon sauna, kaksiosainen aitta ja puolivanha akanahuone olivat myös palaneet. Halkolan riihi ei palanut ja se lieneekin ollut ainoa rakennus, minkä tuli säästi.

Kun katselmuskirja oli luettu ja selitetty suomeksi, paikalla olleet käräjäkunnan asukkaat tiedustelivat, kuinka tuli oli päässyt irti. Tähän Halkolan isäntä vastasi, että hän ei sitä tiennyt kun ei ollut paikalla, mutta että tuli hänen pelloilta palatessaan oli päässyt jo niin valloilleen, että sitä ei voinut sammuttaa, vaan oli se silloin vallinneen ankaran kuivuuden vuoksi nopeasti levinnyt muihinkin taloihin. Mutta käräjäkunnan talolliset ilmoittivat, että

Halkolan pakarituvan uunin edessä oli ollut kuivia puita, jotka todennäköisesti olivat syttyneet palamaan uunista lentäneestä kipinästä, ja kun Juho Halkola siten oli huolimattomuudellaan aiheuttanut tulipalon, niin olivat käärikunnan asukkaat sitä miellipidettä, että he eivät olleet velvollisia korvaamaan hänelle aiheutunutta vahinkoa. Tähän huomautti oikeustuvassa läsnä ollut nimismies Kustaa Frey, että hän oli heti palon jälkeen toimittanut asiassa kuulustelun ja että siinä oli selvinnyt, että piika Anna Heikintytär oli aikaisin aamulla viime kesäkuun 15 päivänä tehnyt pakarituvan uuniin tulen, ja palannut sen jälkeen asuintupaan, jossa hän oli sukkinut tukkansa ja pukeutunut, ja vasta sen jälkeen huomannut tulen päässeen irti pakarituvassa, jolloin se oli jo kokonaan liekkien vallassa. Nimismies Frey vaati tästä Anna Heikintyttärele rangaistusta.

Asian käsittelyä jatkettiin seuraavana päivänä, johon tilaisuuteen Anna Heikintytär oli saanut haasteen. Kysyttäessä hän kertoi tulipalon syttymisestä sen, minkä jo tiedämme, ja selitti liekkien levinneen talosta toiseen alkaneen kovan tuulen vuoksi. Nimismies uudisti rangaistusvaatimuksensa ja pöytäkirjaan merkittiin, ettei Annalla ollut varoja, joilla olisi voinut korvata Halkolan isännälle aiheutuneen vahingon.

Tämän jälkeen kihlakunnanoikeuden puheenjohtaja käski asialliset ulos istuntohuoneesta. Muutaman tunnin jälkeen julisti oikeus asiassa päätöksensä, jossa kaikille palovahinkoja kärsineille määrättiin korvaus, myöskin Halkolan isännälle. Anna Heikintytär tuomittiin siitä, että "hän oli tulta käsitellessään ollut huolimaton" toukokuun 15 päivänä 1805 annetun Kunink. Palvelussäännön 9 §:n nojalla istumaan jalkapuussa jonain lähisunnuntaina jumalanpalveluksen ajan Lempäälän kirkon kirkonoven edessä. Nuori 19-vuotias piikainen istui sitten parin viikon perästä jalkapuussa kirkkokokonsan katseltavana. Se oli häpeärangaistus ja milteipä voimme arvata, että Anna Heikintytär istui surun murtamana ja että hän pelitti kasvot käsillään ja vuodatti viljalti kyyneleitä. (Tämä häväistysrangaistus poistettiin sitten v. 1848.) Se oli murheellisen suurpalon murheellinen loppunäytös.

Lempeisten kylä oli jo pakanuuden aikana syntynyt Havaslahden rantamalle. Se oli tullut Lempäälän pitäjän pääkyläksi, kun sen maille oli 1400-luvulla rakennettu nykyinen kivikirkko. Kylässä toimitettiin isojako 1700-luvun loppupuolella, mutta siitä ei ole säilynyt karttaa enempää kenelläkään yksityisellä tai maanmittaushallituksen tai Hämeen läänin maanmittauskonttorissa, joista tämän kirjoittaja on sitä kovasti hakenut. Kartasta päästäisiin selville missä paikoin palaneet talot ovat sijainneet.

Muistitiedon mukaan on Halkolan talo ollut nykyisen Terveystalon paikoilla ja ainakin osa sen rakennuksista miltei kiinni Ali-Sulkolan talossa. Halkola siirrettiin sitten ilmeisesti suurpalon jälkeen nykyiselle paikalleen, koska sen rakennukset jo ennen nykyisen päärakennuksen tekoa viime vuosisadan

lopulla olivat olleet harmaita ja vanhan näköisiä. Talon vanhalla paikalla oli vielä vuosisadan vaihteessa ollut tulisijojen perustusten jätteitä ja paikalla oli asunut Alfred-niminen mies, joka oli ollut Halkolan poikia. Hän myi sitten pienen asuinrakennuksensa laivuri Toivo Virtaselle. Ali-Sulkola oli sillä paikalla, missä nyt on Mottisen eläkerakennus ja Nikkilän virkatalo siltä hie- man koilliseen. Ali-Sulkola siirrettiin v. 1917 tapahtuneessa isonjaon järjes- telyssä nykyiseen paikkaansa Lempoisten kanavan eteläpuolelle ja samoin Nikkilän virkatalo. Sulkolan rakennukset olivat kuitenkin paikalla vielä jon- kun vuoden ja myytiin sitten.

Perimätiedon mukaan rakennettiin Mottisen talot palon jälkeen entisille pai- koilleen, kuten myös Tarikan, Sulkolan ja Nikkilän talot. Ilus siirrettiin parisataa metriä lounaaseen entiseltä paikaltaan ja Halkolan kyläryhmän ulkopuolelle.

Suurpalossa säästyivät Lempoisten Killiäisen, Antilan (Anttilan), Yli- Sulkolan ja Ryynikin talot, jotka olivat parisataa metriä luoteeseen palaneesta kyläryhmästä, ja koska tuuli kävi niistä poispäin. Mainitut talot tuhoutuivat sitten Lempoisten kylän toisessa suuressa palossa syyskuun 22. päivänä vasten yöllä 1875. Tästä suurpalosta kerron joskus myöhemmin.

(Tietoja tähän kirjoitukseen ovat antaneet maanviljelijät August ja Sakari Tapola sekä Kosti Ilus.)



Vanha puntari seinällä. Tuoli on Kuokkalasta viime vuosisadalta, kelnutuoli vuodelta 1812 Jaran talosta ja satulipeili samasta talosta. Seinällä lempäitäinen vihki- ryijy noin vuodelta 1880. Tällaista kalustoa oli myös palaneessa Lempoisten kylässä.

PÄÄSIÄISUHRI LEMPÄÄLÄN PYHÄLLÖNVUORELLA

Kertomus noin vuodelta 1840

Isäni Iisakki Juhonpoika oli syntynyt Lempäälässä v. 1827 Lastusten kartanon maalla ja kuoli Lempoisissa v. 1930. Kartanon herra antoi hänelle nimen Smedberg, jolla nimellä hänet sitten Lempäälässä hyvin tunnettiin. Iisakin vaari Jussi Bukr oli syntynyt Lotilan kartanon alueella Sääksmäellä joskus 1700-luvun puolivälin jälkeen. Hän muisti tarkoin lapsuutensa tapahtumat, joista hän oli mielellään kertonut isälleni Iisakille. Mutta hän halusi myös perehdyttää poikansa poikaa vanhoihin tulkoihin ja uskomuksiin. Isäni kertoi minulle usein seuraavasta merkillisestä pääsiäisaaton vietosta ja siihen liittyneistä tapahtumista.

Oli ollut ankara talvi ja oli päästy jo pääsiäisaattoon. Pääsiäinen oli sinä vuonna myöhäinen. Ensimmäinen suoja oli kuitenkin ollut viikkoa ennen pääsiäistä ja se oli tehnyt kovan hankikannon. Ilmassa väreili kuitenkin jo keviään tuntua.

Pirtti oli puhdistettu ja leivinuunissa oli paistumassa lihaa, ohraryynipuroa ja mämmiä. Mummuni oli navettaapuuhissaan.

Vaarini käski minut istumaan viereensä ikkunapenkille. Hän katseli ulos aivankuin johonkin etäisyyteen ja sanoi: "Tänään on ollut kaunis päivä, mutta nyt on ruvennut nousemaan luoteelta pilviä ja tuulikin on alkanut puhalttaa." Minäkin katselin ulos ehtoon hämärtyessä ja näin taivaalla tuulenpyörteitten repimiä pilviä. Äkisti huomasin lumipilven kiitävän pitkin peltoa ja hetken perästä toisen. Kun kysyin vaarilta, mitkä ne noin menevät, hän vastasi, että ne ovat pienenä kuolleiden viattomien lasten sieluja. Illan mukana tuuli hiljeni ja pilvet alkoivat hajaantua. Pilvien lomitse näytti kiitävän joku pitkälkaulainen olento, jolla oli perässään pitkä pyrstö. Vaarini sanoi ykskantaan: "Kaipa se oli joku rauhaton henki."

Kun olimme käyneet saunassa, alkoi mummuni "tuukata" pirtin pöytää ja kantoi siihen leipää, voita, uunissa hautuneen mettäksen (metson) paistin, naurishauvikkaita, ohrapuuroa ja kutun kehäjuuston. Vaarini oli tuonut Turusta silakkanelikon. Mummu toi pöytään vielä halstrattua silakkaa. Ruoan kanssa juotiin sahtia.

Kun oli syöty, puhui vaarini minulle: "Jos tykkäät lähteä kanssani kuuntelemaan, mitä pääsiäisyönä tapahtuu, niin mennään sikolätin katolle. Se on kolme kertaa muutettu rakennus. Pane hyvin ylessi." Lähdimme ulos ja vaarini kävi mennessään heittämissä hevoselle heiniä. Sitten kiipesimme tikkaita

myöten aikoläävän katolle ja istuimme sen harjalle. Kuuntelin kevätyössä korva tarkkana, mutta en kuullut mitään ja kylmäkin alkoi jo tulla. Sitten alkoi riihen suunnalta kuulua sähinää, murinaa ja lopuksi kauhea räikkäisy. Pelkäsin, mutta en kysynyt mitä ääniä ne olivat. Kuu oli noussut ja tuuli tyyntynyt. Äkisti kuului moislon (metsäpellon) suunnalta niinkuin pienen lapsen räikkäisyä, joka sitten loppui. Kun kysyin vaarilta, mikä ääni se oli, niin hän vastasi, että huuhkaja oli iskenyt jäniksen niskaan. Istuimme taas hetken aikaa ääneti. Sitten kuului metsästä hiljainen, niinkuin haukahduksen tapainen ääni ja senjälkeen ulvontaa. Samassa vaarini alkoi ulvoa suurella äänellä sutta matkien. Kuuntelimme taas ja kaukaa metsästä kuului jälleen ulvontaa. Sitten vaarini sanoi, että mennään pirttiin. Kun olimme lähellä ovea, alkoi korvesta kuulua murinaa, kiljaisuja ja räikkäisyyä. Ne äänet tulivat Rääkkiön kolulta. Säikähdin niin, että olin hypätä kynnyksen yli, mutta vaari sanoi: "Älä hätäile, ei ne ole muuta kuin kolli-ilveksiä, jotka tappelevat keskenään."

Istuimme hetken aikaa pirtin lämpimässä. Sitten vaarini nousi ylös, pani turkit päälleen ja veti vyöremmin tiukasti niiden ympäri. Hän otti kirveshaukasta kirveensä, antoi minulle lapion kouraan ja otti ladon seinään lyödystä tapista suuren kalakonttinsa ja meni navettaan. Sieltä hän otti konttinsa nuoren karitsan, pisti kontin vellekkeistä selkäänsä ja niin lähdimme kävelemään hankikantoa myöten Pyhällönvuorelle. Kuljimme ääneti synkän metsän lävitse ja nousimme hitaasti rinnettä ylös. Suuri hongikko peitti siihen aikaan koko vuoren. Perille päästyämme vaari silmäili tarkasti ympärilleen, otti sitten lapion ja alkoi luoda lunta eräästä paikasta. Lumen alta paljastui säännöllinen suorakaiteen muotoinen, kivistä ladottu pieni tasanne. Vaarini sanoi, että se on vanha uhrialttari. Sitten hakkasi hän kirveellään suuresta tervaskannosta puuta ja lastuja ja kantoi ne alttarille. Näin tehdyn puuröykkiön päälle hän asetti vahvatkot, kaatamastaan koivusta katkomansa parilaat. Sitten vaarini otti karitsan kontista, löi sitä kirveen hamaralla päähän, viilsi kurkun poikki ja laski veren maahan. Teuraan hän laski parilaitten päälle, iski tuluksilla tulta ja kuivat tervakset alkoivat iloisesti palaa. Sauhu nousi tyynessä yössä honkien lomitse taivasta kohti. Vaarini seiso i teurasuhrin äärellä. Kuulin hänen hiljaa mutisevan itseksensä jotain viljan ja karjan onnesta ja niiden varjelemisesta pahansuovilta kateellisilta ihmisiltä. Kun karitsa oli hetken aikaa paistunut, käänsi vaarini sen toisen puolen tulelle ja lisäsi tervaksia hiillokseen. Karitsan toinen kylkikin paistui hiljalleen ja siitä paloivat villat ja miltei kaikki nahkakin. Kun liha oli kypsä, vaari nosti karitsan alttarilta, aukaisi puukolla sen mahan, veti sisälmykset ulos, katkaisi pään ja sorkat ja heitti ne kaikki hiillokseen. Sitten hän leikkasi minulle palan takareidestä ja kehoitti syömään. Liha tuoksui hyvältä ja maistui vielä paremmalta, sillä minun oli tullut nälkä. Vaarini leikkasi myös itselleen kappaleen

lihaa ja alkoi syödä. Kun hän oli vielä antanut minullekin paistia ja leikkannut itselleen suuren kimpaleen ja kun ne oli syöty, vaari otti taskustaan suurlaisen nahkakukkaron, jossa oli rukiin ja ohran jyviä sekä herneitä. Hän antoi minulle joka lajia ja käski syömään ja alkoi itsekin niitä syödä. Hän sanoi keränneensä jyvät elonleikkuun alkaen parhaista tähköpäistä. Tämän jälkeen hän veti taskustaan toisen nahkaisen kukkaron ja otti sieltä esille pellavan, hampun ja nauriin siemeniä ja hautasi ne uhrialttarin tuhkaan. Sitten hän katsoi minua vakavasti ja kysyi: "Uskotko?". Pelkäisin kovasti ja ääni vavisten vastasin kysymykseen myöntävästi. Sitten vaarini alkoi puhua juhlallisesti: "Näin on tehnyt minun vaarini ja näin ovat uhranneet esi-isämme muinaisista ajoista lähtien ja slunaus on seurannut heidän elämäänsä. Ei ole ollut puutetta leivästä eikä särpimestä. Ennen kävivät täällä joukolla uhraamassa, nyt ei käy enää kukaan, kun Toritun vaarikin kuoli. Mutta pane se mieleesi, että kun kovat ajat tulevat, niin tältä vuorelta nousevat vielä uhrisauhut, kun ihmiset ovat saaneet ensin tarpeekseen kärsiä."

Kuuntelin ihmeissäni vaarini puhetta. Hän katsoi taivaalle ja hänen huulillaan asui lämmin hymy. Sitten lähdimme laskeutumaan vuoren rinnettä alaspiäin. Idän taivaalla alkoi jo sarastaa aamurusko. Pyhä yö vanhalla uhri-vuorella oli ohi.

Yrjö Sonkasalo

E. A. Aaltio:

LEMPÄÄLÄN MAAKAUPPALIIKKEEN SYNTY

Kauppaliikkeen harjoittaminen maaseudulla oli vanhoina aikoina ankarasti kielletty, koska siten haluttiin varjella kaupunkien porvarien kauppa-oikeuksia. Niinpä kuningas Kustaa Vaasa v. 1546 antamassaan kauppamandaatissa uhkasi pään menetyksellä sellaista henkilöä, jonka tuli maata viljellä, kaupanteosta maaseudulla. Tämän vuoksi täytyi maaseudun asukkaiden hakea kaupungista suola, rauta, paremmat kankaat ym. tarveaineet, joita ei voitu kotona valmistaa. Vanhoista tuomiokirjoista näkyy, että lempääläiset tekivät kaupunkimatkinsa tavallisesti Turkuun, mutta myös Helsinkiin, Poriin ja Uuteenkaupunkiin. Vaikka Hämeenlinna oli perustettu jo v. 1638, pysyi se perin vilhähpätöisenä kaupunkina rihkama- ja väkijuomakauppoineen, joten lempääläiset eivät sinne näy tehneen kaupunkimatkojaan. Vuoden 1859 ase-

tuksella annettiin senaatille kuitenkin oikeus myöntää lupia kauppapuotien perustamiseen maaseudulle, ei kuitenkaan 50 virstaa lähemmäksi kaupunkia. Tämä rajoitus kumottiin kuitenkin jo kahden vuoden perästä. Tämän jälkeen perustettiin Lempääläänkin ensimmäiset kauppapuodit. Kauppilupaa haki ensimmäisenä Lastusten kartanon omistaja Axel Brehmer. Anomuksen johdosta antoi kirkonkokous lausuntonsa toukokuun 3 päivänä 1863 ja kihlakunnanoikeus marraskuun 12 päivänä samana vuonna. Senaatti antoi päätöksensä asiassa maaliskuun 5 päivänä 1864 myöntäen Brehmerille oikeuden kauppapuodin perustamiseen Anttilan talon maalle Lempoisten kylässä. Brehmer, joka oli poikamies, kuoli kuitenkin helmikuun 6 p:nä, kuukautta ennen kauppaluvan myöntämistä, joten puoti jäi perustamatta.

Ensimmäisen kauppaliikkeen Lempäälässä avasi kauppa-apulainen Kristian Jernström (nimi kirjoitettiin usein myös Järnström), joka oli syntynyt v. 1837 Viipurissa ja oli ennen kauppiaksi tuloaan ollut "puukhollarina" Hämeenlinnassa ja Forssassa. Kun ensimmäisen maakauppaliikkeen perustaminen Lempäälään oli alkanaan varsin huomattava tapahtuma, on tähän syytä ottaa kokonaisuudessaan senaatin asiassa antama päätös:

Hänen Keis. Maj:in päätös kauppa-apulaisen Kristian Järnströmin Hämeen läänin kuvernöörille tekemään anomukseen saada harjoittaa kauppaliikettä Anttilan talon maalla Lempäälän pitäjän Lempoisten kylässä sanotussa läänissä, minkä anomuksen johdosta paikkakunnan kihlakunnanoikeus on antanut lausuntonsa kuluvan vuoden helmikuun 7 päivänä, Kuvernöörin päätös on alamaisesti alistettu senaatin käsiteltäväksi. Kuvernöörin päätöksestä selviää, että koska hakija on osoittanut olevansa puhdasmainen ja että hänellä on väärittävät tiedot puheenaolevan kauppaliikkeen harjoittamiseen, niin ja kun käriajikunnan asukkaat eivät ole esittäneet laillisia syitä heidän vastustukseensa anomusta, johon kihlakunnanoikeus on antanut suostumuksensa, kuvernöörinvirasto on katsonut kohtuulliseksi oikeuttaa hakijan mainitun talon maalla, joka on kakaskymmentiviisi virstaa lähimmäistä eli Tampereen kaupungista, siinä tapauksessa, että tilan omistaja antaa asiaan suostumuksensa, avata kauppapuodin ja harjoittaa kauppaa sellaisilla tavaroilla, jotka armollisessa joulukuun 19 päivänä 1859 annetussa asetuksessa on myönnetty luvalliseksi, ollen hakijalla velvollisuus kauppaoikeudestaan suorittaa kruunulle vuosittain sadanviidenkymmenen markan maksu, sekä muuten maksaa sanotussa armollisessa asetuksessa mainitut kunnalliset ulosteet ja velvoitukset. Annettu Suomen Keis. Senaatin Talousosastossa Helsingissä toukokuun 20 päivänä 1865.

Hänen Keis. Maj. on armossa suvainnut esittelyttä itselleen hakemuksen asiakirjat ja katsoo kohtuulliseksi vahvistaa kuvernööriviraston yllämainitun alistetun päätöksen, jota vastaan ei ole valitettu, sitten, että hakijan on hänelle myönnettäviä kauppaoikeuksista suoritettava kruunulle vuotuinen sadanviidenkymmenen Suomen markan maksu, mikä on laskettava kuluvan vuoden alusta lukien, josta lähtien hakijan on myös suoritettava yllämainitun armollisen asetuksen 3 §:ssä määrätyt kunnalliset rasitteet ja velvoitukset. Tätä kaikki asianomaiset alamaisesti noudattakoot.

Hänen Keis. Korkeassa Nimessä

A. L. Born
K. Furuhielm

Robert Trapp
Seb. Gripenberg/Emil Hjelt

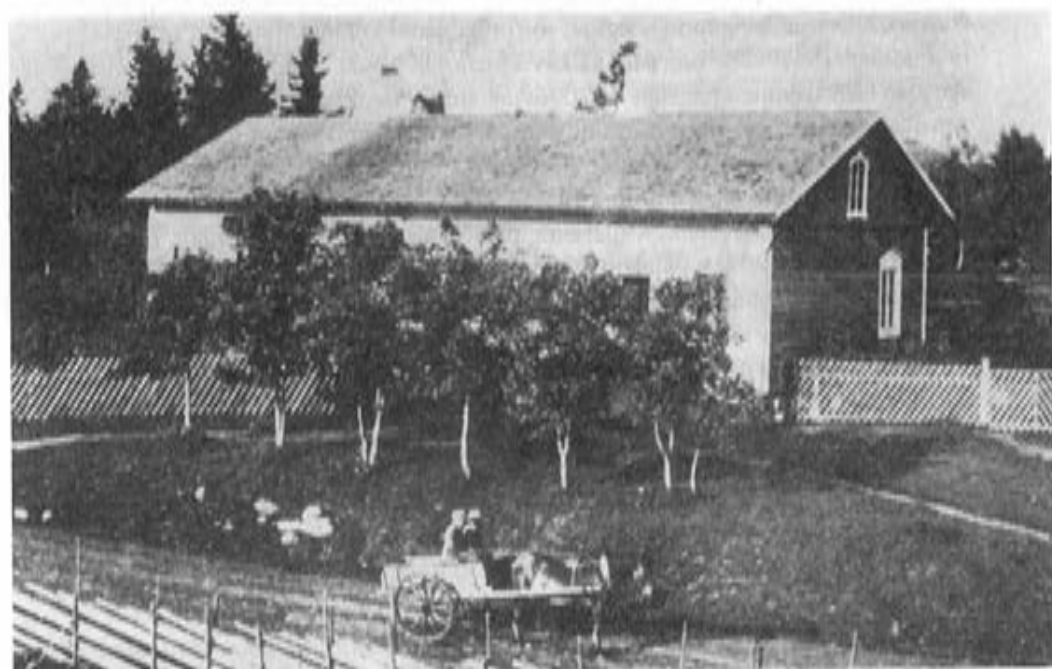
Kauppaluvan saatuaan Jernström vuokrasi puotiaan varten kamarin Anttilan talosta, joka oli maantien varrella, ja avasi siinä kauppansa. Seuranneina

vuosina sai maamies huonoja satoja, joista kaupantekokin kärsi. Kun oli päästy vuosien 1867—68 suurista nälkävuosista, koittivat kuitenkin paremmat ajat, ja Jernströmin arvellaan 1870-luvun alussa vuokranneen maakappaleen Anttilan talosta, nykyisen Kansallis-Osake-Pankin omistaman tontin, ja rakennuttaneen siihen kauppatalon itselleen. (V. 1916 päättyneessä isonjaon järjestelyssä sanottu alue joutui Iluksen talolle.) Kun Lempoisten kylän toisessa suurpalossa Anttilan, Kiiliäisen, Yli-Sulkolan ja Ryynikän talot tuhoutuivat syyskuun 22—23 päivien välisenä yönä v. 1875 korttimiesten Yli-Sulkolan olkiladossa aiheuttamasta valkeasta, paloi myös kauppias Jernströmin kaupparakennus ja makasiini, kuten sanomalehti uutisissakin kerrottiin.

Kauppias Jernströmin kaupanpito sattui hyvään aikaan siihen nähden, että vuoden 1867 joulukuussa aloitettiin Lempoisten kanavan rakentaminen hätäaputöinä samana vuonna ankarain hallain tuoman kovan ajan vuoksi. Työt keskeytettiin kuitenkin jo elokuussa 1868, joten ne eivät sillä kertaa kestäneet täyttä vuotta. Huhtikuussa 1870 senaatti käski panna jälleen käyntiin kanavatyöt ja niitä jatkui sitten syyskuuhun 1873. Kun kanavan rakennustöissä oli uselta satoja miehiä, liikkui paikkakunnalla raha, varsinkin viimeisen rakennusvaiheen aikana. Kun eräät kanavan töitten "päällysmiehet" myivät ruokatarpeita, kuten leipää, kaloja ja suolaa, niin huomautti nimi-merkki "Lempääläinen" Hämeenlinnan "Hämäläinen"-nimiseen sanomalehteen lähettämässään kirjoituksessa, mikä julkaistiin 20. 2. 1868, että "koska meillä on kauppias omassa kylässä, jonka hinkaloista löytyy kaupaksi jokaista lajia kun kuuluu hänen ammattiinsa, ja myy alennetuilla hinnoilla, että hänellä on oikeus kaupantekoon, vaan ei kruunun kasöörillä".

Kauppias Jernström oli Lempäälässä ilmeisesti rikastunut, sillä ylläkerrotun tulipalon jälkeen teetti hän sen komean rakennuksen, jossa nykyään on Kansallis-Osake-Pankin konttori. Kuten vielä hyvin muistetaan, oli hänen kauppapuotinsa talon kirkon puoleisessa päässä, jossa nyt on pankin konttori.

Jernström oli ruotsinkielinen, mutta puhui suomeakin. Hänen tavaravaliokoisensa ei suinkaan ollut monipuolinen, mutta eipä sitä monenlaatuista tavaroita ostettukaan. Kun Jernström oli ainoa kauppias koko pitäjässä, ei hän ollut ainakaan talonpoikaisia asiakkaitaan kohtaan erittäin kohteliaskaan. Kauppias Lietsamo (Lindstedt)-vainaja oli kertonut, että kun hän kerran pikku poikana oli ollut Jernströmin kauppapuodissa, joka oli ollut väkeli täynnä, oli kauppamies tuskastunut, siepannut hevospiskan seinältä ja ajanut kaikki asiakkaansa ulos jättäen ainoastaan yhden kauppa tekemään. Hän oli huutanut moneen kertaan: "Tulkaa sitten vuorollanne!" Kun Jernströmille tuli ruoka-aika ja kun kauppapuoti oli ollut täynnä ihmisiä, jotka eivät nopeasti lähteneet ulos Jernströmin ilmoitettua menevänsä syömään, oli hän samoin hevospiskalla huitoen ajanut asiakkaat pihalle ja sulkenut haalla puodin oven sisältäpäin. Kun Lempäälän kartanoissa asui herrasväkeä



Kristian Jernström rakennutti Lempoisten toisen suurpalon jälkeen tämän upean kauppakartanon v. 1876. Talossa oli myöhemmin K. A. Martinin kauppa, Myymälään johti ovi itäisvun kirkonpuoleisesta päästä. Nykyään on talossa Kansallis-Osake-Pankin konttori. Kuva on vuodelta 1883. Martinin kyltti puuttuu, kun taloa on juuri rapattu.

ja pitäjässä oli lisäksi papit ja vallesmanni sekä heidän perheensä, joiden kanssa Jernström puhui ruotsia, oli luonnollista, että hän pitäjän säätyläisiä ei kohdellut samalla tavoin, vaan päinvastoin hyvinkin kohteliaasti.

Jernström oli Lempäälään tullessaan poikamies. Hän ihastui nuoreen v. 1844 Jämsässä syntyneeseen, mutta Lempäälään muuttaneeseen Vilhelmiina Ekman-nimiseen tyttöön, joka oli Jernströmillä useita vuosia "huushollaskana" ja Miinan omien puheiden mukaan, "niinkuin rouva ainakin". Miina oli kaitakasvoinen, hoikka varreltaan ja vanhoilla päivilläänkin kaunis nainen, kertovat hänet tunteneet. Jernström meni hänen kanssaan kihloihin, heidät kuulutettiin kolme kertaa Lempäälän kirkossa, mutta kihlaus purkautui, kun Jernström rakastui v. 1851 Lempäälässä syntyneeseen Vilhelmiina Berglundin ja meni hänen kanssaan naimisiin syyskuussa 1873. Jämsän tyttären oli lähdeittävä talosta. Hän oli sitten jonkun aikaa keittäjänä Lastusten kartanossa ja kävi "Lastusten armon" (rouvan) kanssa usein ostoksilla Jernströmin kauppapuodissa. Kun talon emäntä epäili, että kauppias ja Lastusten kokki vaihtoivat helliä silmäyksiä, johti se joskus tavattomiin



Rouva Vilhelmina Jernström lastensa, maisteri Arthur Jernströmin (myöh. Rautamo) ja opettajatar Elisabeth Jernströmin (nyk. rovastinrouva Rity) kanssa. Kauppias Jernströmin kuva tuhoutui Lempoisten palossa v. 1875.

mustasukkaisuuden purkauksiin. Näiden kahden naisen välillä vallitsi hillitön viha.

Kauppias Jernströmistä muistetaan, että hän oli keskikokoinen, mustatukkainen, erittäin vilkas ja tuliluontoinen mies. Oman kertomuksensa mukaan hänellä oli ruotsalaisia ja saksalaisia esi-isiä. Jernström seurusteli paljon Lastusten Kingelinien ja Laikan omistaneen nimismies Breetholtzin perheissä. Hänellä oli puodissaan apulaisenaan vaimonsa sisar Amanda Berglund, jolla oli ilmiömiäinen laskupää. Lempääläiset olivatkin sanoneet: "Kyllä se plikka räknätä osaa".

Jernström sairastui keuhkotautiin, joka alkoi häntä pahemmin vaivata v. 1876. Lopuksi hän päätti myydä kauppaliikkeensä, Ostajaksi ilmaantui

tehtaan konttoristi Kustaa Adolf Martin, joka aikaisemmin oli ollut kauppiaina Kaskisten kaupungissa ja asui siihen aikaan Helsingissä. Jernström myikin kauppakartanonsa ja varastonsa Martinille kesäkuussa 1877. Hän muutti sitten perheineen asumaan Nikkilän puustelliin Lempoisissa ja kuoli siellä maaliskuun 1 päivänä 1878 ja haudattiin Lempäälään.

Martin haki kauppalupaa Hämeen läänin kuvernööriltä. Hämeenlinnan Maakunta-arkistossa säilyneet asiakirjat kertovat hänen aikaisemmasta toiminnastaan seuraavaa: Martin oli syntynyt v. 1833 Kokkolan kaupungissa. Kaskisten kaupungin maistraatti oli hakemuksesta myöntänyt hänelle marraskuun 22 päivänä 1858 porvarioikeudet sanotussa kaupungissa ja pormestari sekä raati olivat vahvistaneet tämän kauppaluvan tammikuun 24 päivänä 1859. Tekemästään anomuksesta oli Martin sitten vapautettu kauppaoikeuksistaan Kaskisissa maistraatin tammikuun 3 päivänä 1872 antamalla päätöksellä, minkä jälkeen hän oli siirtynyt Helsinkiin tullen jonkun tehtaan konttoristiksi. Jernströmin myytyä liikkeensä, päätti Martin hakea kauppaoikeuksia Lempäälässä Jernströmin liikehuoneistossa. Hän pyysi hakemuksesta Lempäälän kuntakokouksen lausunnon, minkä se antoikin heinäkuun 9 päivänä 1877. Tällöin ei kukaan ollut mitään muistuttamista hakemusta vastaan. Kuvernöörille jätetyssä asiakirjassa oli Martinin papintodistus, joka osoitti hänellä olevan hyvän maineen, sekä lisäksi todistus siitä, että hän oli kirjanpitotaitoinen. Kuvernöörin heinäkuun 21 päivänä antama päätös kuuluu seuraavasti: "Tähän nähden harkitsee kuvernöörinvirasto oikeaksi — — — oikeuttaa hakijan Kustaa Adolf Martinin ilmoitetussa paikassa Anttilan talon maalla Lempäälän pitäjän Lempoisten kylässä harjoittamaan sellaista kauppaa kuin asetus myöntää vuotuista kruunulle suoritettavaa sadankuudenkymmenen markan maksua vastaan, mikä on laskettava tulevan elokuun 1 päivästä (1877) lähtien sekä suorittamalla muut sanottuun kauppaoikeuteen liittyvät ulosteet ja velvoitukset."

Martin sai päätöksen Lempäälän piirin nimismieheltä G. J. Breitholtzilta elokuun 15 päivänä 1877 ja nimismies merkitsi kuvernöörinviraston päätökseen, että Martin on heti oikeutettu avaamaan kauppapuotinsa, minkä hän tekiin.

Martin oli ruotsinkielinen, kuten hänen vaimonsakin, Hämeenlinnassa v. 1835 syntynyt Vilhelmina Nyholm. He puhuivat keskenään ruotsia usein myös kauppapuodissa. Vanhimmat vielä elävät lempääläiset muistavat Martinin olleen hiljaisen miehen ja niin lihavan, että hänellä oli vatsan alla kannatinremmit. Martin oli ystävällinen eikä pikavihainen, kuten edeltäjänsä kauppias Jernström oli ollut. Asiakkaiden hyvään kohteluun oli omiaan myös vaikuttamaan se, että Lempäälän Kuokkalan kylässä oli v. 1872 avannut kauppapuodin toinenkin kauppias, Esaias Schultz.

Martinilla oli hyvä kauppavarasto ja kun hänen myymälänsä oli ainoa



Kuokkalan vanha silta. Sen takana Tuiskun vieraspytinki, jossa Esa ja Kaarlo Schultz pitivät kauppaa. Kuva v:ltä 1912.

Lempoisten kylässä, pitäjän keskustassa, kävi hänen puodissaan paljon asiakkaita, kuten vielä hyvin muistetaan. Kauppapuodin oven päällä oli peltiseen kilpeen suurin kirjaimin maalattu: G. A. M a r t i n. Martinille ilmestyi kuitenkin kilpailija, kun nuori kauppamies S u n e S a v a n d e r rakennutti nykyisen Hyvärisen Seuraajain kaupparakennuksen 1880-luvun lopulla ja avasi siinä myymälänsä. Hieman myöhemmin aloitti Anttilan talossa kauppaliikkeen kolmaskin kauppias, A n t e r o H y v ä r i n e n. Martin jatkoi kuitenkin kilpailijoista huolimatta kauppaliikettään. Kun hänen vaimonsa Vilhelmiina kuoli heinäkuussa 1896, meni Martin uuteen avioliittoon Karkussa syntyneen neiti Johanna von Pfaletin kanssa toukokuussa 1897. Näihin aikoihin Martin oli varmaankin jo kerännyt mielestään tarpeeksi pääomia, lopetti liikkeensä ja myi talonsa muuttaen vaimonsa kanssa Nurmijärvelle vuoden 1898 alussa, kuten kirkonkirjoihin on merkitty.

Kun Järnströmin kauppaliikkeen havaittiin hyvin menestyvän, haki v. 1871 kaksi henkilöä kauppa-oikeuksia Lempoisten kylään, nim. pehtoori

Klaus Kustaa Ekholm ja rouva Fredrika Thunberg. Edellisen hakemuksen johdosta antoi kuntakokous 4. 9. 1871 seuraavan lausunnon: "Pehtuori Klaes Gustaf Ekholmin pyynnöstä, että päästä maakauppiaksi Lempäälään ja siinä avata kauppapuodin, suostui kokous puolestansa, kuten jo kunnallislautakunta edeltäkäisin oli myöntänyt, hänet maakauppiaksi pitäjään." Ekholm ei kuitenkaan koskaan avannut kauppaliikettä Lempäälässä. Viimeksimainitun hakemuksesta kuntakokous 11. 12. 1871 lausui seuraavaa: "Lautakunnan esiteltyä Prouva Fredrika Thunbergin hakemuksen kauppiaksi, ei kunta häntä myös kauppiaksi tahtonut hyväksyä." Rouva Thunberg oli aikonut avata kauppapuodin Halkolan talossa, mutta yritys raukesi kuntakokouksen epäivään päätöksen johdosta.

Eräs Lempäälän silloisista asutuskeskuksista oli suuri ja vauras Kuokkalan kylä, johon koko Nurmikunta välittömästi liittyi. Kuokkala ei ollut muuta kuin parin kilometrin päässä Lemposista, mutta Kangasalla v. 1834 syntynyt ja kauppa-apulaisena toiminut Esaias Schultz huomasi kylän olevan edullisen maakaupan perustamiseen. Kunta ei vastustanut hänen hakemustaan ja joulukuun 2 päivänä 1872 myönnettiin hänelle hakemansa kauppoikeudet ja kruunulle määrättiin suoritettavaksi vuoden 1873 alusta sadanviidenkymmenen markan suuruinen vuotuismaksu. Schultz vuokrasi Tuiskun talosta maantien varressa olevan ns. vieraspytingin, jonka molemmissa päidyissä oli suuret huoneet ja niiden välissä eteinen ja keittiö. Kauppapuoti sijoitettiin toiseen suurista huoneista ja liike alkoi toimintansa tammikuun alussa 1873. Schultz oli vanhapolka ja toimekas liikemies, joten kauppa menestyi hyvin. Hän sairastui kuitenkin vuoden 1878 alussa ja kuoli Tuiskussa heinäkuun 7 päivänä 1878 eli samana vuonna kuin kauppias Järnströmkin. Hänen hautajaisistaan kerrotaan, että kauppiasvainaja kannettiin asunnostaan kirkkomaalle saakka ja että perilliset olivat hankkineet kaikille kantajille korkeat silkkihatut, jotka he sitten saivat pitää omanaan.

Kauppias Schultzilla oli myymälässään ollut jonkun vuoden apulaisena veljensä poika Kaarle Aukusti Schultz, jolle Esa Schultz myi kauppapuotinsa. Kaarle Schultz oli syntynyt Lempäälässä v. 1849. Hän oli naimaton nuorimies ja pysyi vanhanapoikana aina vuoteen 1893, jolloin hän meni naimisiin kesäkuun 20 päivänä Vesilahdesta Friiarin talon tyttären Matilda Sofian kanssa. Kun Lempäälän Lahdenkylän Ollilan talon poika Kalle samoihin aikoihin myös haki vaimon Vesilahdesta, tehtiin näistä naimareisuista pieni laulukin, joka alkoi seuraavasti:

Kaks Kallee Kuokkalasta
lähti naimaan Hinsalasta.

Ne henkilöt, jotka vielä muistavat Schultzin kaupan Tuiskun talossa, sanovat sen olleen varsin edustavan näköisen ja siinä olleen hyvän kauppava-



Kaarlo Schultz



Matilda Schultz

raston. Tähän seikkaan vaikutti tietysti suuresti A. Ahlströmin v. 1890 perustama lähellä oleva Hollon saha, joka kävi kahdessa vuorossa ja jossa työväkeä oli puolisoistatasataa henkeä. Saha oli aikanaan suurimpia koko Hämeen läänissä ja vieläkin muistetaan, että kussakin työvuorossa "pantiin lävitse" 800—900 tukkia. Luonnollista oli, että Schultzin kauppapuoti hyötyi suuresti Hollon sahan henkilökunnan ja työväestön kaupanteosta. Saha lopetettiin syksyllä 1917, mutta jo v. 1900 Schultz oli muuttanut kauppaliikkeenä Lempäälän Näppilään, jossa hän teetti itselleen asuin- ja kaupparakennuksen lähelle Näppilän siltaa.

Kaarle Schultz oli hiljainen ja harvapuheinen mies ja toisin ajoin hyvinikin itseensä sulkeutunut. Mutta hän piti hyvää huolta kauppaliikkeestään, jossa hänen vaimonsakin oli hänellä apuna. Schultz kuoli Näppilässä v. 1918. Hänen vaimonsa jatkoi miehensä kauppaliikettä vielä parisen vuotta. Hän kuoli v. 1925.

Suomen ensimmäiset maakauppiaat olivat aikanaan niitä harvoja henkilöitä, jotka maaseudulla osasivat kirjoittaa ja laskea. Tällä tavoin he kaikkialla joutuivat kunnallisiin ja seurakunnallisiin tehtäviin. Niinpä kauppias Kristian Järnström valittiin kunnallislautakunnan kokouksessa 17. 12. 1869



Kauppias Sune Savanderin rakennuttama makasiinirakennus, myöhemmin Antero Hyvärisen ja sitten A. Hyvärisen Seur. Oy:n oma. Rakennus purettu.

tarkastamaan kunnallislautakunnan tilejä. Samana vuonna valittiin hänet myös tarkastamaan kunnan lainamakasiinin tilejä. Kun kansakoulunopettaja Kaarle Åkerroos heinäkuussa 1869 valittiin pitäjän lainamakasiinin hoitajaksi, olivat hänen takaajinaan kartanonomistaja Ernst Kingelin ja kauppias Järnström. Järnström hoiti myös pitäjän ns. postilaukkua. Kuntakokouksessa 13. 2. 1871 tehtiin sitä koskeva seuraava päätös: "Määrättiin, että jokainen, kun kauppamies Kristian Jernströmin tykö ulossaapi taikka sisällejättää Hämeenlinnan tahti Tampereen kaupunkien postien kautta lähetettyä tahti lähetettäviä kirjeitä, on velvollinen kultakin kirjeeltä maksamaan 5 penniä palkinnoksi postilaukun pitämisestä." Kauppias G. A. Martin hoiti pitäjän postilaukkua Järnströmin jälkeen. Häntä käytettiin myöskin tilientarkastajana. Esim. vuonna 1894 valittiin hänet tarkastamaan kirkon viinikassan tilejä. Kauppias Kaarle Schultz oli myös joskus kunnan raha-asiainhoidon tilintarkastajana.

Kaikki lempiäälliset eivät suinkaan olleet kauppapuotien perustamisen kannalla. Kirsti Arajärvi kertoo Lempiälän historiassaan, että kun Kristian Järnströmin anomus kauppa-oikeuksista Lempiälässä oli käsiteltävänä syyskäräjillä 1864, niin Vaihmalan Isotalon ja Ussan sekä Kuokkalan Erkkilän isännit vastustivat jyrkästi kauppapuodin perustamista pitäjään, koska Tampereen kaupunki oli aivan lähellä. Heidän mielipiteensä mukaan kauppa-

puodin perustaminen Lempöisiin edistäisi vain tuhlausta. Kokouksen suuri enemmistö puolsi kuitenkin Järnströmin anomusta.

Kun Lempöälän kuntakokous oli lokakuussa 1872 päättänyt puoltaa Esaias Schultzin anomusta saada perustaa kauppaliike Kuokkalaan, niin kirjoitti nimimerkki "K. Pr." asiasta Tampereen Sanomiin, jossa hän mm. sanoi, että asiaa ei ole yksimielisesti päätetty," sillä allekirjoitettu ynnä joku muu katsoi kylin sopimattomaksi kauppapuotien ja kapakkain perustamiselle, kun niitten seurassa kurjuus ei ole siellä kaswawalle nuorisolle esimerkkinä, jota ne joutotunnillansa näkee."

Vastuksesta huolimatta syntyivät Lempöälään kuitenkin ensimmäiset kauppaliikkeet ja niiden omistajat menestyivät hyvin jo yksin siitä syystä, että liike-elämässä oli tuskin mitään kilpailua ja koska Lempöälä jo siihen aikaan oli verrattain vauras pitäjä.

Seuraavassa Lempöälän Joulukirjassa tulen edelleen selostamaan Lempöälän maakaupan kehitystä.

Arkistot: Valtionarkisto, Hämeenlinnan Maakunta-arkisto, Lempöälän kirkonarkisto.

Kertajat: Maanviljelijät Ilmari Antila ja Aukusti Tapola, asioitsija Arvo Anttila (kuollut), pienviljelijä Frans Kivelä, kansakoulunopettaja Antti Tuisku, neiti Saima Vuori, kauppias A. Eskola, sairaanhoitajatar Bertta Koskinen ja seppämestari Yrjö Koskinen sekä rouva Edit Kautio, o.s. Schultz.

SUURTEN NÄLKÄVUOSIEN MUISTOJA LEMPÖÄLÄSTÄ

Äitini ja tätini muistelivat usein suuria nälkävuosia 1867—68, jotka olivat sattuneet heidän lapsuusaikanaan. Äitini kotona Kuokkalan Ollilassa ja vaarini lapsuudenkodissa Rekolassa olivat hätäapuasemat, joissa keitettiin ruokaa suurin joukoin kulkeville kerjäläisille. Mutta näiden talojen emännät panivat itsensäkin niin alttiiksi työllä ja vaivannäöllä, että he parempien vuosien koittaessa vaipuivat haudan lepoon. Äitini ja tätini kertoivat, että Lempöälän taloissa koetettiin parhaan mukaan avustaa nälkiä kärsiviä, mutta avustus ei ollut suurta, sillä omassa pitäjässäkkin oli halla tuhonnut miltei koko sadon. Lisäksi koettivat talolliset pitää huolta etupäässä omista alustalaisistaan, jos siihen suinkin oli mahdollisuuksia. Niinpä muistetaan Sotavalan isännän Juhan Kustaa Richterin lähettäneen kymmenen omaa miestänsä ja torppariaan noutamaan hevosillaan taloon viljaa Huittisista Härkälän kartanosta, jonka Richter myös omisti ja jossa oli saatu täysi sato. Niin suuri oli ollut siihen aikaan lain kunnioitus, että vaikka miehet palasivat Härkälästä kuormat täynnä viljaa, yksikään käsi ei koskettanut viljakuormiin. Tällä ta-

voin saatiin Sotavaltaan ja sen monien torppareiden ja itsellisten perheille leivän apua.

Äitini kertoi, että jauhomattoja haettiin Lempäälään pääasiassa Turusta, mutta myös Hämeenlinnasta, jonne niitä oli tuotu Pietarista, osittain ensin laivoilla Helsinkiin ja sitten hevosilla Hämeenlinnaan, mutta myös hevosilla Pietarista Viipuriin ja sieltä Hämeenlinnaan. Äitini kertoi isänsäkin olleen kerran viljaa hakemassa. Hän oli ostanut kaupungista pumpernikkelin ja antoi sen jouluna äidilleni. Se pumpernikkeli pantiin sitten moneen osaan, kun naapurin lapsetkin saivat pienen palasen.

Juhana Vilhelm Snellman oli siihen aikaan maan valtiovarain päällikkönä senaatissa. Hän hankki lainan Saksasta, jolla voitiin ostaa viljaa ulkomailta, mutta laina oli aivan liian pieni auttaakseen tuhansia ja tuhansia hätäkärsiviä. Hallituksen puolesta järjestettiin myöskin hätäaputoimia, mutta nekään eivät pystyneet hävittämään suurta puutetta. Niinpä Lempäälässäkin perattiin Kuokkalan koskea. Kiviä räjäyteltiin ja kosken pohjaa kaivettiin. Irroitetut kivet ja maa kärrättiin sitten kottikärryillä Soramäkeen ja Kuranokkaan. Näin muodostuneelle maapohjalle itselliset myöhemmin rakensivat pirttejänsä, koska maa oli muodostunut koskesta nostetusta kruunun maasta, joten talollisilla ei pitänyt olla mitään sanomista asiassa.

Snellmanin toimesta järjestettiin myös hätäkärsiville käsitöitä, joista maksettiin pieni palkka leivän ostamista varten. Niinpä miesväki Lempäälässäkin oli tehnyt kotonaan kirveenvarsia, saaveja, lusikoita ym. ja naiset kehräsivät ja kutoivat kangasta heille jaetuista villoista ja pellavista. Lapset olivat kutoneet sukkaa tai lapasia ja heille oli pantu määrämitta, joka oli päivässä tehtäviä. Oli pidetty joitain neuvontakurssejakin, joissa mamsellit ja pröökinät opettivat naisväkeä tekemään hienompia töitä. Käsitöitä vietiin siten kaupunkeihin myytäväksi.

Lempäälän läpi kulki suuri määrä nälkäänäkevää väkeä milloin mihinkin suuntaan. Enin osa heistä kuitenkin oli matkalla Tampereelle, jossa Nottbeckin patruunassa jakoi nälkäisille leipää ja jossa kaupunkikin avusti hätäkärsiviä. Mutta myös Lempäälässä ryhdyttiin toimenpiteisiin ja järjestettiin jonkinlaisia soppakursseja, joissa neuvottiin käyttämään jäkälä-, vehka-, pavunvarsi- ja muita lisäkkeitä leipiä leivottaessa ja joissa opetettiin myös keittämään hätäapuruokia. Lapset olivat pureskelleet männyn kerkkiiä ja saivatkin varmaan niistä osittain tarvittavia vitamiineja, joista vasta nykyään on alettu puhua. Ketunleipiä ja suolaruohoja syötiin herkkuna sitten kun lopulta tuli kesä 1868. Silloin kevät oli tullut aikaisin ja Jumalan päivä paistoi jälleen kansalle, joka suurten kärsimysten jälkeen oli päässyt toukokuuhun saakka. Mutta monta sataa vainajaa oli äitini kertomuksen mukaan jo ennen kesän tuloa kätketty Lempäälän kirkkomaahan.

Kesällä 1868 oli saatu hyvä sato moneen vuoteen. Arvaamme, mikä kii-

tollisuus silloin täytti ihmisten mielen kotipitäjässämmekin ja miltä tuntui syödä ensi kerran puhdasta uudisleipää. Se oli varmasti paljon maittavampaa kuin monet nykyiset herkkupullat ja täytekaakut.

Suurenmoisena juttuna täältä onnelliselta kesältä muistan tätini kertomuksen siitä, kuinka hän meni metsään sen pienen puron äyräälle, josta hän oli kaivanut vuosi sitten vehkanjuuria hätäilevän leipomista varten. Nyt kaivoi hän läheltä samaa paikkaa kuusi pientä koivun tainta juurineen ja istutti ne kotipihaan Kuokkalan kosken rannalle. Ne koivut kasvoivat vuosikymmenien mittaan suuviiksi puiksi, humisivat leppoisasti kesätuulella ja soivat varjoa ihmislapsille. Mutta viime sodan aikana oli joku ne kaatanut. Niin katsoivat nämä tätini istuttamat kiitos- ja siunauspuut.

Sellainen ihminen, joka on kuunnellut vanhojen kertomuksia suurista nälkävuosista, kuinka leivän pyytäjiä kulki talosta taloon ja kuinka väsyneet nälkiintyneet äidit vetivät kelkalla perässään vilusta ja nälästä itkeviä lapsiaan, ei kysy paakaripuodissa, kuten nykyään usein kuulee kysyttävään: "Onko tämä leipä varmasti tänä päivänä leivottua?"

Bertta Koskinen

JOULUNVIETTO LEMPÄÄLÄSSÄ VUOSISADAN LOPULLA

Suurella hartaudella valmistauduttiin silloin ennen vanhaan joulun suureen juhlaan. Joulurauha astui pirttiin ensimmäisenä adventtina, sanottiin. Enää ei saanut kolata eikä meluta. Sitä teroitettiin lasten mieliin.

Monet valmistelut edelsivät joulua, johon itse joulujuhlan ja tapaninpäivän lisäksi liittyi kaksi pikkupyhää, jolloin miesväki vielä "oli pirtillä" naisväen tehdessä jokapäiväisiä askareitaan. Jouluaattoon mennessä piti olla tehtyinä jo aikaisemmat teurastukset, isommat leipomiset ja huoneitten perinpohjainen siivous. Miehet hakivat varhain aattona niitty-ladoista heinät elukoille ja jo päiväsaikaan pantiin joulusauna lämpiämään. Suuri joulukuusi haettiin metsästä ja tuotiin pirttiin, jolloin lapset pääsivät mielipuuhaansa, kuusta koristamaan. Jo aikaisemmin oli tehty "koreuksia", leikattu taidokkaasti paperista verkkoa, tehty "viljoja" (vitjoja) kapeasta paperista siten, että pienet lenkit yhdistettiin ketjuksi. Ei ollut liimaa, mutta äidin valmistamalla "kyrsällä" oli asia autettu. Kuuseen ripustettiin nisurinkilöitä ja muuta ja, jos vielä oli "vaanoja", eri maiden lippuja, niin ne antoivat omat kirkkaat värinsä joulukuuselle. Monissa kodeissa oli myös kierretty joulukuusen yläosan ympärille painettu lause: *Kunnia olkoon Jumalalle korkeudessa.*

Oljet eli pahnat tuotiin viimeiseksi lattialle. Ne oli jo riihi aikaan pantu

erikseen, kuten portinpieleen kiinnitettävä linnunlyhdekin. Valkoinen liina levitettiin aattoiltana pirtin suurelle ruokapöydälle, johon kannettiin monenlaisia syötäviä. Kukkuraisessa leipäkorissa oli rievää, perunalimppua ja ruiskakkoa. Vielä tuotiin pöytään rosollia, "räättikkilooraa", likokalaa, juustoa, voita ja ennen muuta suuri siankinkku. Päälyspuoleksi oli ryynipuuroa ja "väskynäsoppaa". Maidon lisäksi juotiin hyvää kotona tehtyä sahtia, jota piti koko joulun ajan olla haarikassa pirtin pöydällä. Eräissä taloissa oli tapana ennen ateriaa lukea jouluevankeliumi, jota koko väki saunapuhtaana kuunteli. Joskus tarjosi isäntä miehille pienet "napsut" varaamastaan viinapullosta.

Kun päivä oli oltu vähän "piismoonalla", heikommalla ruoalla, korvattiin se illalla pöydän runsailla antimilla. Kun syötyä oli veisattu joku jouluvirsi, oli mukava kellahtaa rihentuoksuisille pahnolle.

Oli sentään eräs sääntö: jouluyö piti valvoa eli "kengittää kukkoa" tai ainakin valvoa puoleenyöhön asti, saada "kana kenkään". Jos jotkut sattuiivat jouluöljille nukkumaan, saattoi joku joukosta tehdä heille tepposia, esim. kutittamalla asianomaista rukiin tähkällä korvaan tai neulomalla lähekkäin nukkuvat vaatteista yhteen. Sen vuoksi koetettiin pysytellä valveilla, vaikka runsas ateria usein kovasti raukaisikin.

Joululahjat olivat harvinaisia. Äiti oli valmistanut kaikessa hiljaisuudessa lapsille jonkun pienen lahjan, "ettei jouluhiiri päässyt nakertamaan". Niinpä oli lahjojen joukossa uusi hamonen tytölle, sukat tai tumput pojille ynnä muuta tarpeellista. Lapset olivat iloisia ja heidän silmänsä loistivat. Lahjat piti uudistaa joulukirkossa, koska ne siten kestivät kauemmin.

Puolenyön aikaan meni emäntä navettaan ja isäntä talliin toivottamaan elukoilleen hyvää joulua ja antamaan niille heiniä tai jouluapetta. Yksinpä luontokappaleidenkin piti saada tuntea, että oli suuri juhla.

Aamuvarhaisella alettiin hankkia joulukirkkoon. Syötiin pöytään illalla jääneitä jouluruokia ja juotiin kahvia nisusen kanssa. Kirkkoon lähdettiin usein talon kaikilla hevosilla ja erikoisesti piti lasten päästä joulukirkkoon. Sanottiin, että heistä tuli siten hyvää lukijoitakin. Varmasti kirkkomatka jäi ikuisesti mieleen, kun "tumpeli" soi ja kirkkaat valot loistivat joka talon ja mökinkin ikkunoista. Oli yleinen tapa, että omatekoisia talikynttilöitä panttiin ainakin kaksi palamaan ikkunoille kotoa lähdettyä.

Valaistu kirkko — tosin kylmä — oli ihmeellinen nähtävyys syrjäseudun lapselle. Kun palatessa vielä koetettiin kilpaa ajamalla ratkaista, kuka toisi joulun ensimmäisenä kotiin kirkosta, niin se oli riemukasta menoa.

Koko joulupäivä pysyttiin kotona. Kylään ei saanut kukaan mennä. Syötiin, juotiin mehevää joulusahtia ja lepäiltiin. Tapanina lähdettiin hevosilla ajelemaan ja käytiin sukuloimassa tai vierallemassa joskus naapuripitäjissä asti. Nuoremmat "ajoivat tapania", että humu kuului. Tuttavia otettiin kyytiin, juteltiin ja oltiin iloisia.

Ilan tullen kokoonnuttiin jonkun talon pirttiin, sellaiseen paikkaan, jossa nuoria suosittiin tai jossa oli nuorta talon väkeä. Sitten leikittiin senaikaisia leikkejä: myytiin liinaa, kätkettiin sormusta, puhkastiin suutarin silmä ja tietysti otettiin pantteja, joita piti lunastaa takaisin "työllä, rahalla tai ruumiinkärsimisellä". Lisäksi täytyi nostaa naapurin lehmä kaivosta, poimia punaisia ruusuja valkean lumen alta, tehdä risuaitaa tai viedä viis hirttä pappilaan. Ja välillä kuului kysyvä huuto: "Kenenkä pantti ilmassa liehuu?". Jokaisella leikillä oli senaikaiset sanontansa, jotka kaipaivat omat selityksensä. Nuoret istuivat seinänvieruspenkeillä ja sänkyjen laidoilla, tytöt tarkoin omassa ja pojat omassa ryhmässään. Nuoret miehet antoivat talon tarjoaman sahtihaarikan kiertää kädestä käteen ja joku heistä tuli hieman "iloiselle tuulellekin", koska sahti saattoi joskus mennä vähän päähänkin.

"Toussuminen" joulupahnoilla oli lasten touhua, mutta aikuisetkin innostuivat siihen toisinaan. Miehet koettelivat usein voimiaan vetämällä väkikapulaa, mikä oli joka pirtissä. Samoin kiskoivat pojat ankarasti "kissansapaa", rasvattua narunpätkeä tai vetivät sormikoukkuja.

Jos pirtissä oli vanhempaa väkeä, istuskelivat he hieman sivussa ja katsoivat hymyillen ja mielenkiintoisesti nuorten leikkejä. Talon isäntä istui tavallisesti pesän edustalla vartioiden tulta ja kohennellen rautakoukulla kekäleitä. Lattialla olevat oljet oli tarkoin varjeltava, ettei kipinä päässyt niihin lentämään. Mutta tulta vartioidessaan isäntäkin siinä sivussa seurasi myhäillen nuorten ilonpitoa.

Tuli sammui vihdoin takasta ja isäntä astuskeli peräsänkyllään kohden. Se oli merkki nuorille, että leikki oli lopetettava. Hekin alkoivat sitten lähteä kukin kotiinsa iloisina ja tyytyväisinä yhdessä vietettyyn rattoisaan iltaan.

Joulun mentyä vaihdettiin pehuiksi piehtaroidut pahnat uusiin olkiin "uuden joulun" eli uudenvuodenpäiväksi.

Joulu oli odotettu, toivottu ja valtavan onnekas lapsuusvuosien juhla. Sen yllä säilyy vuosikymmenienkin mentyä lämmin kimallus, joulukuusen ja kirkon kynttilöiden hohde.

Elsa Haavisto

HYMIÄNVUOREN KALASÄÄKSI

Isäni, seppämestari Iisak Smedberg, jonka vanhat lempäläiset vielä muistavat, oli syntynyt v. 1827 Lastusten Tervalammilla. Hänellä oli hyvä muisti ja hän kertoi minulle paljonkin mielenkiintoisia vanhoja asioita. Eräs hänen kertomuksistaan oli seuraava:

Ennen vanhaan oli Hymiänvuorella Mäyhäjärven rannalla suuressa hon-

gassa pesinyt vanha kalasääksi. Järvien auettua se saapui muuttomatkoiltaan ja asettui pesänsä kelohongassa. Silhen aikaan eivät mitkään metsän eläimet olleet rauhoitettuja, mutta Sotavallan patruuni oli ankarasti kieltänyt tappamista kalasääkseä ja seurasi mielellään sen lentoa, kun se puolitoistametriset siivet levällään liiteli Mäyhäjärven yllä kesäpäivinä. Se lensi kyllä muuallakin, kuten Liponselällä, ja syöksyi korkeudesta kalojen niskaan kiikuttaen ne pesäpuulle.

Erään kerran se oli kuitenkin iskenyt Mäyhäjärvessä kyntensä "ristiin" niin suuren hauen selkään, ettei jaksanutkaan nostaa sitä ylös eikä saanut kynsiään irti. Se oli taistellut kauan ja järvellä oli käynyt alkamoinen myrikki. Vihdoin vanha kalasääksi oli uupunut. Se oli nostanut siipensä pysyytyyn, päästänyt pitkän valittavan kiljaisun ja painunut hauen vetämänä syvyyteen.

Samana päivänä kuoli kalasääksen suojelija Sotavallan patruuni. Vanhat ihmiset olivat puhuneet, että hän oli senvuoksi suojannut kalasääkseä, että tiesi oman elämänsä riippuvan sen elämästä.

Kun isäni oli kuullut tämän kertomuksen vanhoilta miehiltä 1830-luvulla, niin on tapahtuma sattunut varmastikin jo aikoja sitten.

Yrjö Sonkasalo



N:o 13100 LEMPÖXXIX

Lempöisten kylää nykyään. Taustalla Ahtialan järvi ja osa kylää.

PARASTA PALVELUA JUHLAAN JA ARKEEN
PAIKKAKUNNAN MONIPUOLISIMMASTA TAVARATALOSTA



A. HYVÄRISEN SEUR. Oy
Lempäälä

Puhelimet: 74 039 liha- ja leikkeleos.
74 021 maito- ja leipäos., leipomo
74 002 siirtomaa-, sekatavara-, talous- ja rak.tarv.os.
74 200 sivumyymälä, jossa siirtomaa- ja ruokataav.os.
74 001 konttori

**Lämmin joulutervehdys
kaikkiin Lempäälän koteihin**

ja

Onnellista vuotta 1965

toivottavat

HIETANIEMEN KARTANO

KELHON KARTANO

INNILÄN KARTANO

LAIKAN KARTANO

LASTUSTEN KARTANO

SOTAVALLAN KARTANO

Hyvää Joulua ja Onnellista Uutta Vuotta

KAIKILLE LIIKEYSTAVILLEN JA

ASIAKKAILLEEN

TOIVOTTAVAT ALLEMERKITYT TOIMINIMET:

PIIPPO OY

Lempäälä

A. HELLQVIST Lempäälä		Pekka Hopponen Lempäälä
MATTI HOPPONEN Kulju		Väinö Hopponen Lempäälä
Elsa & Matti Lantta Lempäälä	Lempäälän Asuste Lempäälä	Lempäälän Kalustaja Lempäälä
Lempäälän Kirja ja Paperikauppa Lempäälä	Lempäälän Kello ja Kulta Lempäälä	P. Routamaa Lempäälä - Nurmi
A. ESKOLA Kuokkala		

Hyvää Joulua

ja

Onnellista Uutta Vuotta

kaikille lempääläisille

toivottaa

OY KATEPAL

**LEMPÄÄLÄN
SEURAKUNTA**

toivottaa

kaikille Joulu-

siunausta



Hyvää Joulua



ja

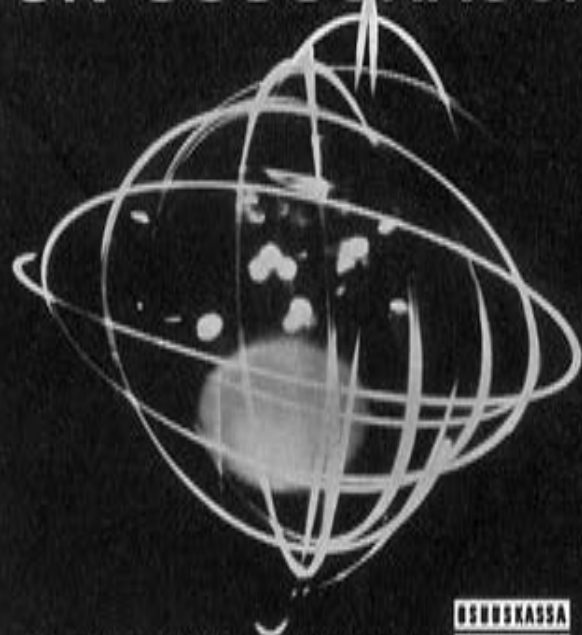
Onnea vuodelle 1965

kaikille kuntamme asukkaille

toivottaa

LEMPÄÄLÄN KUNNANHALLITUS

AIKAMME PANKKI ON OSUUSKASSA



Osuuskassa edustaa nykyäikää ja kehitystä. Se tarjoaa täydellistä pankkipalvelua tavalla, joka oikeuttaa sanomaan, että osuuskassa on pankki lähellä ihmistä.

OSUUSKASSA
AIKAMME
1964
PANKKI

Lempäälän seudun osuuskassa

Toimipaikat:

— Lempäälä	74 400
— Viiala	35-163
— Kulju	76 000
— Sääksjärvi	68 068
— Säijä	76 501



säästetyt markat
kilisevät kauimmin

Kiitämme kaikkia asiakkaitamme ja
toivotamme

HYVÄÄ JOULUA
ja
MENESTYKSELLISTÄ
UUTTA VUOTTA

KANSALLIS OSAKE-PANKKI